

# The Current Research in Social Sciences and Humanities

## Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar

CRSSH

2024 Vol.3 Issue: 4

Editor

Assoc. Prof. Dr. Bünyamin HAN

## Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Serbest Okuma Metinlerinin Kakofonik Hatalar Yönünden İncelenmesi

**Kerem ÖZEN**

Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı (Türkiye)

[keremozen@stu.aydin.edu.tr](mailto:keremozen@stu.aydin.edu.tr)/[keremozen960@gmail.com](mailto:keremozen960@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-0856-4823>

**Rumeysa İLDENİZ**

Öğretmen, Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, [rumeysadildeniz01@gmail.com](mailto:rumeysadildeniz01@gmail.com)

<https://orcid.org/0009-0007-8925-6824>

### Öz

Bireylerin anlama ve anlatma ihtiyaçları okuma, dinleme, konuşma ve yazma dil becerileri karşılanmaktadır. Okuma, dinleme anlama; konuşma ve yazma anlatma dil becerileridir. Bu becerilerin birçok yönden incelenmesi, araştırılması ve geliştirilerek ilerletilmesi gerekmektedir. İyi okuyan, dinleyen, anlayan ve yazan donanımlı bireylerin yetişmesi için ve duygu, düşünce ve bilgilerin zihinde yapılandırılması ve için yeterli ve nitelikli yazılar ve konuşmalar; etkin bir zekâ, zengin kelime hazinesi, okuma, dinleme, konuşma ve yazma yöntem ve tekniklerine hâkimiyet, isteklendirme, genel kültür bilgisi, dil bilgisi ve dil hassasiyetinin oluşturulması için ilköğretim çağlarında Türkçe derslerinde kullanılan yazılı materyallerin de anlama ve anlatma becerilerini geliştirmeye yönelik ve kakofonik hatalardan arındırılmış olması gerekmektedir. Bir araya gelen ses, hece ve kelimelerin birbiriyle uyummayarak, dinleyeni rahatsız edecek bir etki oluşturmaya kakofoni denir. Bu terim, Türkçeye Fransızcadan “cacophonie” kelimesinden geçmiştir. Kakışma olarak da bilinir. “Kakışma (cacophony): Seslerin yinelenmesi ve art arda dizilmesi sonucu beliren ses uyumsuzluğu”dur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 165). Sadece sesler değil, seslerin kümelenmiş biçimleri denilebilecek kelimelerin gereksiz ve yersiz tekrarı da dilde kakofoni oluşturur (Akt. Emiroğlu, & Özen, 2023). Araştırmanın sorusunu “5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan serbest okuma metinlerinde kakofonik hatalar var mıdır?” oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı; Talim Terbiye Kurulu tarafından belirlenmiş olan 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan sekiz adet serbest okuma metnini kakofonik hatalar yönünden incelemek, var olan kakofoniye belirlemek, bu hataların neden kaynaklandığını ortaya koymak ve kakofonik hataların nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik çözüm yollarını tespit etmektir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde doküman inceleme ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda gerekli literatür taraması ve ilgili çalışmalar incelendikten sonra elde edilen veriler ışığında bilgiler değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda metinlerdeki ses düzeyindeki kakofonik hatalar; kontrol eksikliği ve özensiz dil kullanımı, eksiltmeden faydalanmamak; kelime düzeyindeki kakofonik hatalar; abartılı anlatım, özensizlik, yazdıklarını kontrol etmemek, gönderim, eksiltme ve değiştirimden yararlanmaması bulgularına ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kakofoni, kakofonik hatalar, metin, Türkçe ders kitabı

## **Examination of Free Reading Texts in the Secondary School 5th Grade Turkish Textbook for Cacophonic Errors**

### **Abstract**

Reading, listening, speaking and writing language skills meet the comprehension and expression needs of individuals. Reading, listening comprehension; speaking and writing are language skills. These skills need to be examined, researched and developed in many ways. Sufficient and qualified writings and speeches for raising healthy individuals who read, listen, understand and write well, and for the structuring of emotions, thoughts and information in the mind; In order to develop an active intelligence, rich vocabulary, mastery of reading, listening, speaking and writing methods and techniques, motivation, general cultural knowledge, grammar and language sensitivity, written materials used in Turkish lessons in primary school ages to develop comprehension and expression skills and to avoid cacophonous mistakes. Cacophony is when the sounds, syllables and words that come together do not match with each other and create an effect that will disturb the listener. This term has passed into Turkish from French (cacophonie). Also known as jamming. "Cacophony: It is the sound dissonance that occurs as a result of the repetition and succession of the sounds" (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011, p. 165). Not only sounds, but also unnecessary and unnecessary repetition of words, which can be called clustered forms of sounds, creates cacophony in the language (Akt. Emiroğlu & Özen, 2023). The question of the research is "5. "Are there any cacophonous errors in the free reading texts in the first grade Turkish textbook?" constitutes. The purpose of this research; The aim is to examine eight free reading texts in the 5th grade Turkish textbook determined by the Board of Education in terms of cacophonic errors, to determine the existing cacophony, to reveal the reason for these errors and to identify solutions for how to eliminate cacophonic errors. Qualitative research method was used in this study. Document review and content analysis techniques were used to analyze the data. In this context, after reviewing the necessary literature review and relevant studies, the information was evaluated in the light of the data obtained. As a result of the study, cacophonic errors in sound level in the texts; lack of control and careless use of language, not making use of ellipsis; cacophonous errors at the word level; Findings such as exaggerated expression, carelessness, not checking what they wrote, and not making use of submission, reduction and replacement were found.

**Keywords:** Cacophony, cacophonous errors, text, Turkish textbook.

## **1. GİRİŞ**

Dil, insanlar arasında anlaşmayı ve iletişim kurmayı sağlayan bir yapıdır. "Dil, sembolik düzeni yaratan bir iletişim aracıdır" (Sözen, 1999, s. 44). Bireyler arasında iletişimi sağlayan bu yapının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. "İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir" (Ergin, 1992, s. 1).

Dil kendi içerisinde anlama ve anlatma becerilerini barındırmaktadır. Dinleme ve okuma becerisi anlamayı, konuşma ve yazma becerisi ise anlatmayı sağlamaktadır. "İnsan ilişkilerini yöneten bu beceriler, geçmişten günümüze dil eğitimi çalışmalarında programlı bir şekilde ele alınmış; çeşitli öğretim programları, materyal, yöntem, teknik ve etkinliklerle geliştirilmeye çalışılmıştır" (Emiroğlu & Özen 2023). Konuşma ve yazma becerileri doğrudan ifade yeterliliği ile doğru orantılıdır. Bu ifade yeterliliği olumlu ve olumsuz yönde olabilir. Konuşma ve yazma becerisi gelişmiş bireyler, kendilerini doğru ve sağlıklı bir şekilde ifade ederken bu becerileri gelişmemiş bireylerin kendilerini sağlıklı bir şekilde ifade etmesi mümkün değildir. "Herhangi bir dilde yeterli olma durumu, bireyin anlama ve anlatmaya dayalı temel becerilerini etkili kullanabilmesi ile ilgilidir" (Karatay, 2011, s. 21).

Yazma becerisi, dilin anlatma becerisi kısmıyla ilgili olup en son gelişen dil becerisidir. Yazma, duygu ve düşüncelerin belirlenmiş bazı kalıp semboller ile ifade edilmesidir. "Yazma; duygu, düşünce, istek ve olayların belli kurallara uygun olarak birtakım sembollerle anlatılmasıdır" (Özbay, 2007, s. 115).

Yazma becerisi gelişen birey yazılı anlatımda da başarılı olur. Duygu, düşünce ve tasarımlarını sahip olduğu dilin tüm inceliklerini göz önünde bulundurarak sistemli ve akıcı bir şekilde ifade eder. “Yazılı anlatım; sadece bir dil becerisi değil, düşünmeyi düşünme, yazılan dilin dünyasında sistemli düşünmeyi kazanma becerisi olarak değerlendirilebilir” (Emiroğlu & Özen, 2023).

Yazma becerisi dört temel dil becerileri içerisinde en son kazanılan ve kalıcılığı ile ön plana çıkan anlatma becerisidir. Çünkü yazma becerisinin en son kazanılan beceri olmasının bir nedeni de karmaşık ve uzun uğraşlar sonucu kazanılmasıdır.

Dilimizdeki “devletin dili yazıdır”, “söz uça da yazı baki kalır” gibi ifadeler yazmanın önemine vurgu yapmaktadır. “Okumak insanı olgunlaştırır, konuşmak ustalaştırır, yazmak ise daha somut bir bilgi sağlar.” Francis Bacon bunu demekle yazılı anlatıma dikkat çekmektedir. Bu nedenlerle yazma becerisine olduğundan fazla önem verilmeli bu konuya dikkat çekilmelidir. “Öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarında güçlük yaşadıkları bilinmektedir. Bunların başında, yazmanın dil becerileri arasında en karmaşık olanı ve en zor kazanılanı (Demirel, 1999) olması gerçeği yatar. Aynı zamanda dilin yazım ve noktalama kurallarına, yazma yöntem ve tekniklerine hâkim olunmaması; diğer dil ve zihin becerilerinin gelişmemiş olması, sözcük bilgisi eksikliği ve beceriyi işletecek çok fazla çalışma yapılmaması gibi nedenler sıralanabilir” (Akt. Emiroğlu, & Özen, 2023). Okuma yönünü geliştiren, kitaplarla fazlasıyla iç içe olan bireyler, zamanla kurallı, başarılı ve kendi içerisinde tutarlı cümleler kurmaya başlarlar. Okuma, yazmayı geliştiren anlama becerisidir. “Yazma becerisi özellikle okuma becerisi ile doğrudan ilişkilidir” (Güneş, 2014, s. 158).

Müziğin temelini ritim ve ahenk ikilisi oluşturmaktadır. Ritim ve ahenk olmazsa birbirinden bağımsız sesler dinleyici de nefret uyandırır. Ritim ve ahenk seslerin birbiriyle uyumlu çalışmasını sağlayarak dinleyicinin müzikten zevk almasını sağlar. Müzikte ritim ve ahenk olduğu gibi yazılı metinlerin de kendi içinde ritim ve ahenkleri vardır.

Müzik ve dil temelde birbiriyle ilişkilidir. “Patel’e göre (2008), dil ve müzik, bilişsel (İng. cognitive) ve sinirsel (İng. neural) açıdan çok yakından ilişkilidir” (Göktepe, 2013, s. 85). Dilin ve müziğin özü sestir. “İnsanın konuşma aygıtının hem müzikal hem de konuşma seslerini üretebilen çift işlevli bir nitelikte olması akla dil ve müziğin aynı kökenden gelmiş olabileceğini getirmektedir” (Önal, 2012, s. 7). Sadece ses değil, oluşturdukları iletişim ağıyla da dil ve müzik ortaktır. “Müzik aynı zamanda iyi bir iletişim aracıdır. Burada da dil ile fonksiyon özdeşliği bulunur” (Odabaşı, 2006, s. 240) (Akt. Emiroğlu, & Özen, 2023).

Müzik ve dil içerik açısından birbirine benzemektedir. Hem müzik hem de dil kısıtlı sayıdaki sembollerle üretim yapmaktadır. İkisinin de kullandığı en küçük birim sestir. Dildeki ses harf, müzikteki ses ise notadır. Sesler bir araya gelerek daha büyük biçimsel öğeleri oluştururlar. Bunlar dilde sözcük, müzikte ise motiftir” (Göktepe, 2013, s. 97). Müzik, birtakım duygu ve düşünceleri belli kurallar çerçevesinde uyumlu seslerle anlatma sanatı, musiki. Müzikalite, ahenkli, uyumlu olma anlamlarını taşımaktadır.

Dilin müzikal olarak iki yönü vardır. Biri konuşma diğeri ise yazmadır. Kurallar çerçevesinde yazılmayan, yazım kurallarına uyulmayan ve anlatım bozukluğu olan yazılarda müzikalite sekteye uğrar ve bu durum okurda yazıyı okurken güçlük oluşturur böylece okurda yazıya karşı bir isteksizlik ve nefret duygusu gelişir. Kakofoni yazılı anlatımda tam da olarak burada karşımıza çıkmaktadır. “Dilin müzikal yönü sadece konuşma ile anlaşılmaz. Yazı da konuşma gibi seslerden (sesin yazıdaki karşılığı olan harflerden) oluşur ve yazılı anlatımda da müzikal, estetik bir yön vardır. Belirli kurallardan yoksun, anlatım bütünlüğü taşımayan, dilin gramer bilgisini sağlıklı bir şekilde yansıtmayan, çeşitli anlatım sorunları, yazım ve noktalama hataları barındıran, gelişigüzel yazılmış yazılar sadece dil ve mantık açısından değil, estetik



ve uyum açısından da sorun oluşturur. Bu bakımdan dilin estetiğini tüm anlatım biçimlerinde aramak gerekir (Emiroğlu & Özen, 2023).

Kakofoninin eski edebiyatta karşılığı “tenafür”dür. Bir belagat terimi olan kakofoni, Güncel Türkçe Sözlükte “ses uyumsuzluğu” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023) olarak geçer (Emiroğlu & Özen, 2023). “Antik Yunancada κακος (kakos, yani kötü) ve φων (phone, yani ses) sözcüklerinin birleşimiyle oluşan kakofoni; kötü olarak tanımlanan, uyumsuz ve yönetilmez seslerden oluşmaktadır” (Yetişkin, 2018, s. 4). “Kakışma (cacophony): Seslerin yinelenmesi ve art arda dizilmesi sonucu beliren ses uyumsuzluğu”dur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 165).

Kakofonide temel ölçüt uyumsuzluktur. Kakofoni, “kimi seslerin yinelenmesi, art arda gelmesi sonucu beliren uyumsuzluk” (Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu ve Öztokat, 2002, s. 127) biçiminde tanımlanır. Kakofoni, aynı zamanda, acemi dil kullanımıdır. “Ana dili gibi düzgün konuşulan dile ortofon dil, yeni dillenmiş bir çocuk veya bir yabancı tarafından konuşulan bozuk dile de kakofon dil denir” (Devellioğlu, 1980, s. 9). Kakofoni, bir anlamda, Türkçenin ilkokul seviyesindeki kullanımıdır (Emiroğlu & Özen, 2023).

Kakofoni; müzik, mimari, dil vb. birçok alanda görülür. Dil ve edebiyatta kakofoni bir uyumsuzluk olarak ele alınır. Kakofoniye tenafür de denilir. Tenafür, “kulağa hoş gelmeyen seslerin kelime veya cümlede yan yana gelmesi, ses itişmesi, kakofoni” (Ayverdi, 2011, s. 1234) olarak açıklanır. Nefret uyandıran bu uyumsuzluk, daha çok, ses ve sözcük düzeyindeki gereksiz tekrarlar biçiminde kendini gösterir. “Kelimedeki bulunan tenafüre “tenafür-i huruf” denir. Bu da kelimeyi oluşturan harflerin söylenişinin dile ağır, işitilmesinin kulağa nahoş gelmesidir. Tenafürün sözde bulunana “tenafür-i kelimat” adı verilir” (İslam Ansiklopedisi, 2023). Her iki tenafür çeşidini, konuşma ve yazmada görmek mümkündür (Emiroğlu & Özen, 2023).

Kakofonik hatalar iki başlık altında incelenir. Bunlar:

### 1. Ses Düzeyinde Kakofonik Hatalar

### 2. Kelime Düzeyinde Kakofonik Hatalar

Ses düzeyindeki kakofonik hatalar; yazıda ses, hece ve eklerin yersiz, gereksiz ve fazla kullanılması; bazı seslerin tekrar etmesidir. Kelime düzeyindeki kakofonik hatalar ise yersiz ve uygunsuz kelime tekrarlarıdır. Söz konusu başlıklara, öğrencilerin bazı ifadelerinin de içinde olduğu, şu örnekler verilebilir:

#### *Ses düzeyinde;*

- Üstünün başının yerinde olması...
- Okuma da tam da bu noktada akılda...
- Hemen hemen her halde...
- Veeve doğru...
- Bunu görmemeklik olmaz.

#### *Kelime düzeyinde;*

- Yaz okuluna git gelgit gel iki haftayı doldurmuştuk.
- İnsanı geliştirme yönünden geliştirmektedir.
- Ve bilgi ve beceri odaklı bir anlayışla...

- Ama ona yardım etmek çok eğlenceli ona bakmak çok eğlenceli onunla hep oynuyoruz (Emiroğlu & Özen, 2023).

## 1. YÖNTEM

### 1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu betimsel araştırmanın amacı, ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan serbest okuma metnilerindeki kakofonik hataları tespit etmek ve bunların sıklıklarını ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki soruya cevap aranacaktır:

“Ortaokul 5. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan serbest okuma metnilerinde kakofonik hatalar var mıdır?”

### 1.2. Sınırlılıklar

Çalışma,

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2023-2028 yılları arasında ortaokul 5. sınıflar için Türkçe ders kitabı olarak kabul edilen ve “KOZA” yayınevi tarafından hazırlanan Türkçe ders kitabı ile sınırlandırılmıştır.

### 1.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2023-2028 yılları arasında ortaokul 5. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilen ve “KOZA” yayınevi tarafından hazırlanan Türkçe ders kitabında bulunan toplam 8 metin oluşturmaktadır. Araştırma, yazılı belgelerle sınırlandırılmıştır.

### 1.4. Veri Toplama

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.217). Araştırmada veri toplama aracı olarak Koza yayınevi tarafından hazırlanan Türkçe ders kitabı kullanılmıştır.

### 1.5. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde doküman inceleme ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. “Doküman inceleme, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren, yazılı, görsel materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187). Öncelikle, serbest okuma metnilerinde kakofonik hatalar bulunan ve bulunmayan metinler belirlenmiştir. Ardından hataların olduğu metinlerdeki kakofonik unsurlar tespit edilmiş ve ayrıştırılmıştır. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227). Kakofonik hatalar, frekans ve yüzde değerleriyle sunulmuştur.

**Tablo 1.** 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan serbest okuma metinleri.

| Tema                      | Metnin Adı                       | Bulunduğu Sayfa |
|---------------------------|----------------------------------|-----------------|
| Birey ve Toplum           | Yoldaki Kaya                     | 36              |
| Millî Mücadele ve Atatürk | Atatürk’ü Son Görüşüm            | 66              |
| Erdemler                  | Yarın İçin                       | 98              |
| Millî Kültürümüz          | Hacivat ile Karagöz              | 128             |
| Doğa ve Evren             | Gülden Güle Konur Zer Kelebekler | 157             |
| Sağlık ve Spor            | 3, 2, 1...Başlayın               | 186             |
| Bilim ve Teknoloji        | İğnenin Deliği                   | 216             |

Tablo 1’de 5. sınıf Türkçe ders kitabında (Koza Yayınevi) yer alan serbest okuma metinleri ve bulunduğu temalar sayfa numaraları ile gösterilmiştir.

## 2. BULGULAR

Beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki serbest okuma metinlerinde görülen kakofonik hatalar, “ses düzeyindeki kakofonik hatalar” ve “kelime düzeyindeki kakofonik hatalar” olarak sınıflandırılmıştır. Bulgular tablo ile gösterilmiştir.

Metinlerde tespit edilen ses düzeyindeki kakofonik hatalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

**Tablo 2.** Ses Düzeyindeki Kakofonik Hatalar

| Metnin Adı                        | Kakofonik Hata                                                                                                                                                                             | f         | %          |
|-----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|------------|
| Yoldaki Kaya                      | Sessiz İsmail’in önerisini tartıştılar                                                                                                                                                     | 1         | 9          |
| Atatürk’ü Görüşüm                 | Son Hangi meslekte olursa olsun memlekete hizmet fırsatları vardır.” dedi                                                                                                                  | 5         | 45         |
| Yarın İçin                        | Bu nedenle içinde oturduk, satmayı ya da yeni bir ev almayı düşünmedik. Dedim ya, ata yadigârı.                                                                                            | 1         | 9          |
| Hacivat ile Karagöz               | Güldürü amaçlı olduğu için ve yapılan tekrarlar kasıtlı olarak yapıldığından dolayı burada kakofoni aranmaz.                                                                               | 0         | 0          |
| Güliden Güle Konur Zer Kelebekler | Hata yok.                                                                                                                                                                                  | 0         | 0          |
| 3, 2, 1...Başlayın                | -                                                                                                                                                                                          | 0         | 0          |
| İğnenin Deliği                    | Elias Howe’un (Elyas Hov), sabahdan akşama kadar çalışıp <u>didindiği</u> ama yine de yeterli miktarda para kazanamadığı bir işi vardı.<br><br>Pamuk <u>ipliği</u> ile ilgili makineler... | 4         | 37         |
| Şarkı                             | Hata yok.                                                                                                                                                                                  | 0         | 0          |
| <b>Toplam ve Yüzde</b>            |                                                                                                                                                                                            | <b>11</b> | <b>100</b> |

Tablo 2’de ses düzeyindeki kakofonik hatalar, metinlere göre belirtilmiştir. Metinlerdeki ses düzeyindeki hatalarının kontrol eksikliği ve özensiz dil kullanımı, eksiltmeden faydalanmamak gibi sebeplerden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

**Tablo 3.**Kelime Düzeyindeki Kakofonik Hatalar

| Metnin Adı            | Kakofonik Hata                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | f | %  |
|-----------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|----|
| Yoldaki Kaya          | Karapınar <u>köyü</u> sarp <u>kayalıkların</u> eteğindedir. <u>Köyün</u> alt yanında durup da <u>kayalıklara</u> doğru insan bir baktı mı başı döner. Sivri, boz <u>kayalıklardır</u> bunlar. <u>Köylüler</u> , çok çekmişlerdir bu <u>kayalıklardan</u> . Kışın çığ gelir, karlar eriyince sularla birlikte dev gibi <u>kaya</u> parçaları sürüklenir yamaçlardan aşağı doğru. (...)                                                                              | 3 | 13 |
|                       | Sabahleyin bütün köylü <u>kayanın</u> başına toplandı. Hep birlikte kaldırmayı denediler. Olmadı. Bir milim bile oynatamadılar. Sonra <u>kayayı</u> parçalamak için dinamit aradılar, yoktu. Birkaç genç iri balyozlarla <u>kayayı</u> parçalamaya giriştiler. Bir parça bile koparamadılar. Şaşırp kaldılar. Köyü dışarıya bağlayan tek yol neredeyse tıkanmıştı. Hayvanlar, insanlar zorlukla geçiyordu. Geçebilmek için <u>kayanın</u> etrafını dolaşıyorlardı. |   |    |
| Atatürk'ü Son Görüşüm | Onları getirip kaldıraç gibi kullanalım, <u>bir</u> esnetir, <u>bir</u> yerinden oynatırsak aşağıya yuvarlayabiliriz, dedi. Diyordu ki “Atatürk, Kazım Paşa ile beraber Acar <u>Motoru</u> ile adadan hareket etmek üzeredir. Paşayı <u>Kadıköy Vapur İskelesine</u> bırakacaktır. Evden otomobili paşayı almak üzere <u>Kadıköy Vapur İskelesine</u> yollayınız. Ayrıca aldığım talimata göre paşanın                                                             | 6 | 26 |



oğlu Teoman, otomobille Kadıköy'e gitsin ve iskelede beklesin. Motor yanaştığında motora girsin. Atatürk kendisini görmek istiyor.”

, “O devirlerin geçtiğini artık sen de iyi biliyorsun ama sen bilirsin, önemli olan memlekete hizmettir.

Yarın İçin

Ben çalışmayı, para 8  
kazanmayı severim.  
İnsanın iyi yaşaması için  
gerekli bir şey para.  
Bunun için de işten hiç  
yılmam. Arkadaşlarım  
hep takılırlar bana: “Sen  
parayı çok seviyorsun.  
Paracıl birisin.

35

Ancak bugünün bir de  
yarını var. Yarının neler  
getireceğini kim bilebilir?  
Bugünden yarını da  
düşünmek zorundayız. Bu  
düşünceme arkadaşlar  
katıla katıla gülüyor,  
gırgıra alıyorlar beni. “Şu  
düşündüğüne bak be  
İsmail. Bugünden yarını  
ne diye düşünelim ki?  
Yaşadığımız günün tadını  
çıkarmalıyız. Yarını  
şimdiden düşünmeye ne  
gerek var?” diyorlar.

Çalıştığım fabrikadan  
arkadaşlarla çıkmış,  
evlerimize gidiyorduk.  
Bizim ev kasabanın öte  
yakasındadır. Ahşap bir  
evdir. Dedemin  
dedesinden kalmış ata  
yadigârı. Bu nedenle  
içinde oturduk, satmayı  
ya da yeni bir ev almayı  
düşünmedik.

“Gitti, oğlum her şeyimiz  
yandı kül oldu.  
Mahvolduk, mahvolduk.  
Hiçbir şeyimiz kalmadı,

ah hiçbir şeyimiz  
kalmadı.”

Bizim kasabada evler  
aralıklı kurulmuştur.  
Yangın öteki evlere  
sıçramadı. Bir bizim evde  
kaldı. Yılların kuruttuğu,  
yaşlı ahşap bir evdi.  
Alevler kısa sürede  
yalayıp yuttu. Komşuların  
yardımıyla birkaç parça  
eşyamız kurtulmuştu.  
Geceyi dayımların evinde  
geçirdik.

“Her şeyi yeniledin, her  
şeyin en iyisini aldın.

“İnsan, böyle günler için  
para biriktirir; yoksa ne  
diye biriktirelim.”

|                                   |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |           |            |
|-----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|------------|
| Hacivat ile Karagöz               | Güldürü amaçlı olduğu için ve yapılan tekrarlar kasıtlı olarak yapıldığından dolayı burada kakofoni aranmaz.                                                                                                                                                                                                                                     | 0         | 0          |
| Güliden Güle Konur Zer Kelebekler | Hata yok.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 0         | 0          |
| 3, 2, 1...Başlayın                | Şimdi de <u>ayakta</u> durun. <u>Sağ bacağınızı</u> dizinizi kırmadan olabildiğince yukarıya kaldırın. <u>Sol</u> elinizle de <u>sağ ayağınıza</u> dokunmaya çalışın. <u>Sağ bacağınızı</u> yere koyun ve hemen <u>sol bacağınızı</u> kaldırın. <u>Sağ</u> elinizle de <u>sol ayağınıza</u> dokunun. Bu şekilde hızlı hızlı harekete devam edin. | 4         | 17         |
| İğnenin Deliği                    | Pamuk ipliği ile ilgili makineler üretmeye çalışan bir firmada çalışıyordu. Az kazanıyordu ama işini de seviyordu.                                                                                                                                                                                                                               | 2         | 9          |
| Şarkı                             | Hata yok.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 0         | 0          |
| <b>Toplam ve Yüzde</b>            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | <b>23</b> | <b>100</b> |

Tablo 3’te kelime düzeyindeki kakofonik hatalar, metinlere göre belirtilmiştir. Metinlerdeki kelime düzeyindeki hatalarının abartılı anlatım, özensizlik, yazdıklarını kontrol etmemek,

gönderim, eksiltme ve değiştirimden yararlanmama gibi sebeplerden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

## 5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabında ses ve kelime düzeyindeki kakofonik hataları ortaya koymaya yönelik yapılan bu çalışmada kitapta yer alan toplam sekiz adet metnin tamamında benzer hatalar olduğu tespit edilmiştir. Sadece birkaç tanesinde hatalar tespit edilememiştir.

Kakofonik hatalar-anlatımın bozulması bakımından-anlatım bozukluğu başlığı altında değerlendirilebilir. “Dil bilgisinde anlatım bozuklukları olarak adlandırılan ve bozukluğun özelliğine göre kendi içinde çeşitli adlarla nitelendirilen birtakım durumlar da tenafür olarak düşünülebilir” (Güneş, 2016, s. 799; Akt. Emiroğlu & Özen, 2023 ). Ancak kaynaklarda, daha çok, fesahat ve belagat başlığı altında yer bulan kakofoninin, literatürde sadece ses ve sözcük düzeyinde sınırlandırıldığı ve istenmeyen tekrarların bu tür dilsel hatalar olarak belirtildiği görülmektedir (Emiroğlu & Özen, 2023). Araştırmanın kapsamı bağlamında 2023–2028 yılında ortaokul 5. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilen ve “KOZA” yayınevi tarafından hazırlanan Türkçe ders kitabındaki serbest okuma metinleri kakofonik hatalar yönünden incelenmiştir. Araştırma sonucunda 5. Sınıf Türkçe ders kitabında kakofonik hatalar ortaya konmuştur. Metinlerde tespit edilen kakofonik hatalar şu şekildedir: “ Metinlerdeki ses düzeyindeki kakofonik hatalar; kontrol eksikliği ve özensiz dil kullanımı, eksiltmeden faydalanmamak; kelime düzeyindeki kakofonik hatalar; abartılı anlatım, özensizlik, yazdıklarını kontrol etmemek, gönderim, eksiltme ve değiştirimden yararlanmamadır.

Ortaokul öğrencilerinin okuma ve yazma alışkanlığını elde etmesi küçük yaşlardan itibaren önem arz etmektedir. Küçük yaşlarda iyi bir öğretmene denk gelmeyen öğrencilerin yazılı anlatımlarının da iyi olması beklenemez. Dolayısıyla öğretmen kadar öğrencilerin önüne koyulan Türkçe ders kitaplarında yer alan metinleri de önem arz etmektedir. İyi okuyan, düşünen, uygulayan ve sonuçlandıran bireylerin yetişmesi için öğretmen ve kitaplar aynı oranda öneme sahiptir. Türkçe ders kitaplarının seçiminde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı ve kitapların incelenmesinde görev alan Türkçe/Edebiyat dil uzmanlarının bu işi çok hassas yürütmesi gerekmektedir.

Öğrencilerin okuma kültürü ve yazma becerisi edinme sürecinde bir basamak niteliği taşıyan ders kitaplarına metin seçerken çocuk gerçekliği ve çocuk bakışını göz önünde bulunduran, sanatçı duyarlılığına sahip olan yazarların metinlerine daha çok yer verilmesi gerektiği görülmektedir. Kitap hazırlama aşamasında, özellikle metin seçiminde bu alanda uzman kişilerin görüşlerine ve desteğine başvurulmalıdır. Ders kitaplarında yer alan türler, çeşitlilik göstermeli ve türünün en güzel örneğinden seçilmelidir. Seçilen metinlerin kakofonik hatalar, dil ve anlatım yönünden hatasız ve kusursuz olmalıdır.

İlgili çalışmada kurum ve kişilere bazı önerilerde bulunulmuştur. Söz konusu öneriler şu şekildedir:

- Seçilen metinler Talim ve Terbiye Kurulunca iyi denetlenmelidir.
- Kitap incelemede görev alan öğretmenlerin kakofoninin ne olduğunu çok iyi bilmeli ve metinlere bu bilgileri ışığında yaklaşmalıdır.
- Öğretmen; öğrencilerin Türkçeyi doğru ve düzgün kullanmalarını sağlamalı, öğrencilerini ana dilin kuralları ve söylem tarzına alıştırmalı, öğrencilerine yazmanın planlı ve estetik bir faaliyet olduğunu kavratmalı, yazdıklarını geriye dönüp eleştirebilme alışkanlığı kazandırmalı, ana dilini nitelikli kullanma sorumluluğunu

üstlenmelerini sağlamalı, kontrol ve dönütleriyle öğrenci gelişimini adım adım izlemelidir.

- Talim Terbiye Kurulu tarafından belirlenen kitaplar tüm Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine sunulduğu takdirde daha az hata ortaya çıkacaktır.

## KAYNAKÇA

- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı lügati misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk argosu: inceleme ve sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Emiroğlu, S. ve Özen, K. (2023). Ortaokul öğrencilerinin yazılı anlatımlarında kakofoni. *International Journal of Language Academy*, 11 (2), 220-240.
- Ergin, M. (1992). *Türk dil bilgisi* (19. Basım). İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Göktepe, M. (2013). Dil ve müziğin karşılaştırılması. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(5), 84-103
- Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İslam Ansiklopedisi. (2023). *Tenafür*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenafur> adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi: 04.09.2023.
- Karatay, H. (2011). *Süreç temelli yazma modelleri: planlı yazma ve değerlendirme*. Yazma eğitimi içinde (s. 21-42). Ankara: Pegem Akademi.
- Rousseau, J. J. (2017). *Melodi ve müziksel taklit ile ilişki içinde dillerin kökeni üstüne deneme*. Ö. Albayrak (Çev.) İstanbul: Kültür Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- TDK. (2023). *Dil*. <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi: 12.12.2022
- Odabaşı, F. (2006). Dil-kültür bağlamında müzik dili ve bunun sosyal bütünleşmedeki yeri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 237-258
- Önal, Ö. (2012). Ses, dil ve müzik. *Dil Dergisi*, 155, 7-23.
- Özbay, M. (2007). *Türkçe özel öğretim yöntemleri II*. Ankara: Öncü Yayınevi.
- Vardar, B., Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O. ve Öztokat, E. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (2. Basım). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yetişkin, E. (2018). Kakofoni: denetim gürültüsünü açığa çıkarmak. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (2)17, 96-109.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- <https://www.superguzelsozler.com/yazmak-ile-ilgili-sozler/> (Francis BACON)

### Sadrüşşerîa'nın Mukaddimât-ı Erbaa'sı Bağlamında Bir Değerlendirme<sup>1</sup>

**Mehmet Eren GÜNAY**

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, E-posta: [mehmet.gunay2@ogr.dpu.edu.tr](mailto:mehmet.gunay2@ogr.dpu.edu.tr) ORCID: 0000-0001-8624-6244

**Doç. Dr. Murat KAŞ**

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, E-posta: [murat.kas@dpu.edu.tr](mailto:murat.kas@dpu.edu.tr) ORCID: 0000-0002-8007-7651

#### Öz

Sadrüşşerîa'nın “et-Tavzîh” adlı bir bölümü olan "Mukaddimât-ı Erbaa", fıkıh ve kelâm literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu bölümde Sadrüşşerîa, “iyi” ve “kötü” kavramlarını merkeze alarak ve irade ve güç bağlamında insanın fiillerini açıklayarak özgün bir sistem kurmaya çalışmıştır. Hanefî-Maturidî geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Sadrüşşerîa, kulların sahip olduğu irade ve kudret sebebiyle gerçekleştirdiği fiillerin iyi ve kötü tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla O, kulların büyük ölçüde irade ve kudretini devre dışı bırakan Eş'arî görüşe ve filozofların mümkün varlıkların fiillerini zorunlu nedensellik zinciri çerçevesinde açıklayan görüşe karşıdır. Bu sebeple Sadrüşşerîa, Tanrı'nın irade ve gücünü özgür irade anlayışı ile birleştirerek kulların eylemlerinden sorumlu olduğunu ve ceza ve ödül alacağını anlayışını benimsemiştir. Ayrıca kulların fiillerinin iyi ve kötü vasfını nasıl kazandığını da açıklamıştır. Bu açıklamalar Eş'arî anlayışının temel kabulüne bir cevap niteliğindedir. Tanrı'nın mümkün varlıkları yaratırken zorunlu ilişkiler ağı ile hareket etmediğini savunan Sadrüşşerîa, muarızlarına karşı bu görüşleriyle cevap vermiştir.

Hâsılı bu makalemizde Sadrüşşerîa'nın “et-Tavzîh” ve Taftazânî'nin “et-Telvîh” adlı eserlerini baz alarak “hüsün” ve “kubuh” kavramlarının anlamlarını ve bu bağlamda kulların irade ve güçleri çerçevesinde gerçekleştirdikleri fiillerin hangi şartlarda hüsün ve kubuh vasfını kazandığına ilişkin farklı görüşleri inceleyeceğiz. Ayrıca, Mukaddimât-ı Erbaa bölümünün içeriğine dair farklı mezhepler tarafından ele alınan konuları kelâmî bir bakış açısıyla açıklayarak insanın fiillerindeki sorumluluklarını anlamlandırmaya çalışacağız. Bu bağlamda Sadrüşşerîa'nın metni üzerine yazılmış haşiyelerin en önemlilerinden biri olan Taftazânî'nin “et-Telvîh” adlı eseri üzerinde de duracağız. Taftazânî bu eserinde, özellikle de “Mukaddimât” bölümünde, Sadrüşşerîa'nın ifadelerini hem açıklamakta hem de eleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında “et-Telvîh” adlı eser, Mukaddimât-ı Erbaa bölümü üzerine yazılmış bir eser olmanın ötesinde kelâm literatüründe önemli bir yere sahiptir.

**Anahtar kelimeler:** Hüsün-kubuh, İnsan fiilleri, Mukaddimât-ı Erbaa, Sadrüşşerîa, Taftazânî

---

<sup>1</sup> Bu çalışma, Doç. Dr. Murat KAŞ danışmanlığında Mehmet Eren Günay tarafından Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Yüksek Lisans Programı Kelâm Anabilim Dalında hazırlanan tez kapsamında yapılmıştır.



## An Evaluation in the Context of Sadrüşşeria's Mukaddimât-ı Erbaa

### Abstract

"Mukaddimât-ı Erbaa", a section of Sadrüşşeria called "et-Tavzîh", has an important place in the literature of fiqh and kalam. In this chapter, Sadrüşşeria tried to establish an original system by centering the concepts of "good" and "bad" and explaining human actions in the context of will and power. Sadrüşşeria, one of the important representatives of the Hanafi-Maturidi tradition, said that the good and bad actions of the servants due to their will and power belong to him. Therefore, he is against the Ash'ari view, which largely disables the will and power of human beings, and the philosophers' view, which explains the actions of possible beings within the framework of a chain of necessary causality. For this reason, Sadrüşşeria combines God's will and power with the understanding of free will and adopts the understanding that servants are responsible for their actions and will receive punishment and reward. He also explained how the actions of servants acquired the characteristics of good and bad. These explanations are a response to the basic acceptance of Ash'ari understanding. Arguing that God does not act with a network of necessary relationships when creating possible beings, Sadrüşşeria responded to his opponents with these views.

In short, in this article, based on Sadrüşşeria's "et-Tavzîh" and Taftazânî's "et-Telvîh", we will explain the meanings of the concepts of "hüsün" and "kubuh" and in this context, the meanings of the concepts of "hüsün" and "kubuh" and the things they do within the framework of the will and power of the servants. We will examine different views on the conditions under which actions acquire the characteristics of hüsün and kubuh. In addition, we will try to make sense of the responsibilities of man in his actions by explaining the issues discussed by different sects regarding the content of the Mukaddimât-ı Erbaa section from a theological perspective. In this context, we will also focus on Taftazani's work called "et-Telvîh", which is one of the most important annotations written on the text of Sadrüşşeria. In this work, Taftazânî both explains and criticizes the statements of Sadr al-Shariah, especially in the "Preface" section. From this perspective, the work called "et-Telvîh" has an important place in theological literature, beyond being a work written on the Mukaddimât-ı Erbaa section.

**Keywords:** Hüsün-kubuh, Human actions, Mukaddimât-ı Erbaa, Sadrüşşeria, Taftazânî

## 1. GİRİŞ

İslam dünyası, özellikle Hanefî-Mâturîdî kelâmında önemli bir yere sahip olan Sadrüşşeria'nın (ö. 747/1346) "*et-Tavzih*" adlı şerhinde yer alan ve "*Mukaddimât-ı Erbaa*" olarak bilinen dört mukaddime bölümü; insan fiilleri, teklif, cüzi irade ve hüsün-kubuh kavramlarıyla ilgili temel problemleri ele alıp açıklaması bakımından önem taşımaktadır. Bu mukaddimelerde Sadrüşşeria, fiilin masdarının ve hâsıl bi'l-masdar'ın kelâm literatüründe nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin temel bir yaklaşım benimsemiş ve bu yaklaşımı da Allah'ın varlığına dayandırmıştır. Böylece O bunu yaparak insanın fiillerinde sahip olduğu cüzî irade ve gücün, Yaratıcı tarafından belirlenmiş şartlar bütünü çerçevesinde gerçekleştiğini ve bu nedenle insanın fiillerinden sorumlu tutulması gerektiğini ifade eden teklif kavramını temellendirmiştir. Eş'arî ve Mâturîdî kelâmı arasında bir sentez oluşturmaya çalışan Sadrüşşeria, bu temellendirmeyi sağlam bir zemin üzerinde ve sistematik bir şekilde ele almaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun Mukaddimât-ı Erbaa bölümü, kelâm literatüründe önemli bir tartışma konusu olan kulların fiillerine ilişkin kapsamlı tartışmaların ele alındığı ve kendi yaklaşımını ortaya koyduğu özgün bir bölüm olarak öne çıkmaktadır.

### 1. Hüsün ve Kubuh'un Mezheplere Göre Anlamları

Hüsün ve kubuh kavramları, kişilerin irâde ve kudretiyle gerçekleştirip gerçekleştirmediği fiillerin hangi durumlarda bu vasıflarla nitelendirileceğinin anlamlandırılması açısından önemlidir. Hanefî-Mâturîdî geleneğe bağlı özgün bir düşünce

sistemi inşa etmeye çalışan ve bu geleneğin önemli âlimlerinden birisi olan Sadrüşşerîa, hüsün ve kubuh'un üç manaya geldiğini ifade etmektedir:

- i) Bir şeyin insan tabiatına uygun olması/olmaması anlamında iyi ve kötü.
- ii) Bir şeyin yetkinlik/eksiklik ifade etmesi anlamında iyi ve kötü.
- iii) Bir şeyin dünyada övgü veya yergiye, ahirette ise ceza veya mükafata konu olması anlamında iyi ve kötü.

Taftazânî ise hüsün ve kubuh'u üç örnek ile açıklamayı tercih etmiştir:

- i) Tatlı, güzeldir, acı kötüdür.
- ii) İlim (bilmek) iyidir, cehâlet kötüdür.
- iii) İtaat iyidir, isyan kötüdür.<sup>2</sup>

Yani bir şeyin övgü, yergi, sevap veya ceza ile ilgili olması şerîdir ve bu hususlar Allah'ın o şey hakkında hüküm koymasıyla bilinebilir. Allah'ın affının caiz olması ve benzer hususlar buna delildir. Bu sebeple Eş'arîler şerîliğin ceza ile alakalı olduğunu belirterek kişinin yaptığı bir fiilin karşılığı olarak cezayı hak etmediğini söylediler. Taftazânî de tıpkı Eş'arî ulema gibi aklın, hüsün ve kubuh ile alakalı herhangi bir hüküm veremeyeceğini savunmuştur.<sup>3</sup>

Mu'tezîle'ye göre fiiller, zatı veya sıfatlarından herhangi bir sıfat itibarıyla iyi veya kötüdür ve bunlardan dürüstlüğü iyi, yalan söylemenin kötü olduğu gibi zarûrî fiiller olmakla birlikte, yalan söylemenin iyi, dürüst olmanın kötü olduğu durumlar gibi akıl yürüterek bilebileceğimiz fiiller de vardır. Ayrıca bunlardan ramazanın son gününde oruç tutmanın iyi, birinci günü oruç tutmanın ise kötü olduğuna ilişkin hususlar da mevcuttur. Dolayısıyla bunlar yalnızca şeriatla bilinebilen hakikatlerdir. Aynı zamanda onlara göre hüsün ve kubuh'un iki açıklaması vardır:

- i) Hüsün, ister şerî olsun ister akli olsun, yapan kişiye övgüyü gerektiren şeydir. Kubuh ise onu yapan kişiye yergiyi gerektiren şeydir.
- ii) Hüsün, kudret sahibi olan kimsenin bulunduğu hâl üzere onu yaptığı şeydir. Kubuh ise, kudret sahibi kimsenin bulunduğu hâl üzere onu yapmadığı şeydir.

Eş'arîlere göre ise hüsün ve kubuh, şeriatın belirlediği hususlardır ve bu hususlar sadece şeriatla bilinebilir. Hüsün ve kubuh'un ispatı konusunda iki durum söz konusudur:

- i) Fiilin iyi veya kötü olması fiilin zâtî sıfatlarından değildir. Bu yüzden akıl da iyi ve kötüye ilişkin herhangi bir hüküm binâ edemez.
- ii) Kulların fiilleri zarûrîdir ve onların bu hususta bir tercihi yoktur ve akıl, failin bu hususta herhangi bir tercihi olmadığı için fiilin ceza veya sevabı hak ettiğine ilişkin hüküm veremez.<sup>4</sup>

Genel olarak değerlendirdiğimizde Eş'arîler Allah'a hiçbir kötülük atfedilemeyeceğini çünkü Allah'ın, fiillerinde daima iyi olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü Eş'arîlere göre O, istisnasız her şeyin sahibidir ve fiillerini de herhangi bir amaç ve illete bağlı olmaksızın dilediği gibi yapar. Dolayısıyla onlar akli iyilik ve kötülük kavramını O'ndan

<sup>2</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh* (Beyrût- Lübnân: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1/173; Taftazânî, *et-Telvîh* (Beyrût- Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1/173.

<sup>3</sup>Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrût- Lübnân: İlmü'l-Kütüb, 1998), 4/282.

<sup>4</sup>Taftazânî, *et-Telvîh*, 1/173.

nefyetmek suretiyle açıklamayı tercih etmişlerdir. Allah'ın fiilleri bu açıklamaya göre iyidir ve onun kemal sıfatının olması övgüyü gerektirir. Fakat O'nun fiilleri, herhangi bir övgü veya sevaba bağlı bir şekilde değerlendirilemeyecek türdendir ve Eş'arîler de söz konusu iyiliği Allah'ın emri olarak, kötülüğü ise yasakladığı hususlar olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla onlar bu iyi veya kötü olma durumunu insanın fiillerine nispet etmişlerdir. Eş'arîler ayrıca mübâhı da iyi fiillerin içerisine dâhil etmişlerdir. Nitekim onlara göre mübâh, kendisiyle herhangi bir şeyin emredilmediği durum olduğundan onun iyi veya kötülüğü akıl yürütmeye bilinebilir. Bundan dolayı mübâh, ihtilaf olmaksızın sevap ve övgüyle alakalı durum değildir. Dolayısıyla bu anlamda değerlendirdiğimizde kelâm literatüründe hüsün ve kubuh meselesi İslâmî ilimlerde iyilik ve kötülüğün ilâhî sıfat ve fiillerle ilişkisi, değerlerin varlığa ait zâtî nitelikler olup olmadığı, alemde kötülüğün bulunup bulunmadığı, iyilik ve kötülüğün sorumlulukla ilgisi, nimet verene şükretmenin ve dolayısıyla Allah'a ibadet etme görevinin iyi olduğu hükmünün akıl ve dinle ilişkisi, akıl ile vahyin şerî hükümleri bilme vasıtaları olarak önem ve öncelikleri, bu bilmenin şârî' ve mükellef açısından sonuçları, insan fiillerindeki iyilik ve kötülüğün mahiyeti gibi açılardan incelenmiştir.

İslâm alimleri şerî hükümleri koyan ve bu hususta tek hâkimin Allah ve O'nun irâdesi olduğu görüşünde birleşmiş olsalar da bu hususta hükümlerin peygamberler ve ilâhî kitaplar olmadan akıl yoluyla bilinip bilinemeyeceği hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Aklın gerek şerî hükümleri idrak ve keşfetmede, gerekse hüküm koymadaki fonksiyonunu ve yetki alanını konu edinen geniş teolojik tartışmalar kelâmda ve fıkıh usulünde genellikle "hüsün ve kubuh meselesi" başlığı altında ele alınır.<sup>5</sup>Hüsün ve kubuh kavramlarının mezheplerce nasıl ele alındığına dair genel bilgilere ve değerlendirmelere yer verdikten sonra, Sadrüşşerîa'nın bu meselelere ilişkin temel yaklaşımlarına dört mukaddimesinde nasıl yer verdiğini inceleyelim.

## 2.1 Dört Mukaddime

Sadrüşşerîa '*et-Tavzîh*' adlı eserinin dört mukaddime adlı bölümünde genel olarak insanların yapmış oldukları eylemlerin iyi veya kötü olarak nitelendirilebilmesi için belirli şartların olması gerektiğini, ancak bu şartların tek başına yeterli olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla ona göre bir eylemin gerçekleşebilmesi için insanın ve Allah'ın irade ve kudretinin birlikte rol oynaması gerekmektedir. Aksi halde söz konusu eylem zorunlu olarak gerçekleşir ve bu durumda hem insanın hem de Allah'ın iradesi devre dışı kalır. Bu nedenle Sadrüşşerîa bir eylemin gerçekleşebilmesi ve iyi veya kötü olarak nitelendirilebilmesi için hem insanın hem de Allah'ın irade ve kudretinin etkili olması gerektiğini vurgulamış ve böylece insanın eylemlerindeki sorumluluğun belirlenmesi açısından insan iradesinin önemine dikkat çekmiştir.

### 2.1.1 Birinci Mukaddime

Sadrüşşerîa, "hüsün ve kubuh" meselesine ilişkin görüşlerini net bir şekilde belirtmek amacıyla öncelikle fiillerin mahiyetine ve ne anlama geldiklerine yönelik bir açıklama yapmış ve bu bağlamda fiillerin iki anlama gelebileceğini söylemiştir. O, bunlardan birincisini fiilin masdar anlamında olup dış dünyada herhangi bir gerçekliği olmayan ve zihinde bir kategori olarak mevcûd durumlar olarak belirtmiş, ikincisini ise fiillerin bu masdardan elde edilen manalar (hâsıl bi'l masdar) olduğunu ve dış dünyada bir fail tarafından irâde ve kudret bağlamında gerçekleştirilen bu fiilleri, "ikâ" kavramıyla açıklamıştır.<sup>6</sup> Böylece O, hem fiilin

<sup>5</sup>İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün:Kubuh", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999 1998).

<sup>6</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/174.

varlığını ve bu fiilin hüsün ve kubuh ile nitelendirilebileceğini hem de arazın arazla kâim olabileceğine işaret eden Eş'arî itirazı devre dışı bırakmıştır.<sup>7</sup> Sadrüşşerîa, fiilin masdar anlamının dış dünyada herhangi bir gerçekliğinin olmadığını, fakat hâsıl bi'l-masdarı ise insanın sahip olduğu irâde ve kudrete bağlı olarak gerçekleştirdiği fiillerin hariçte bir gerçekliği olan durum olarak değerlendirmiş Zeyd üzerinden konuya dair pratik bir örnek vermiştir:

“Zeyd hareket etti” cümlesinde hareketin Zeyd ile kâim olduğu görülmektedir. Sadrüşşerîa'ya göre buradaki hareketle kastedilen şey, mesafenin herhangi bir parçasında hareket hâlinde olan kimsenin de içerisinde bulunduğu hâldir ve bu ikinci mana olan hâsıl bi'l-masdar'ı açıklamaktadır. Dolayısıyla hâsıl bi'l masdar hariçte mevcutken, îkâ olarak adlandırılan fiilin yalnızca zikredilen masdar hâli, hariçte mevcut değildir. O, sadece herhangi bir varlığı bulunmayan ve aklın itibar ettiği bir durumdur. Eğer îkâ, aklın itibar ettiği bir olgu olmayıp herhangi bir mekâna sahip olsaydı, onun var olabilmesi için başka bir neden gerekecekti ve bu da sonsuza kadar giden bir teselsüleyol açacağından onun hariçte bir gerçekliğinin olabileceği düşünmek muhâldir. Eğer ki bu sebep failin kendisinde hâsıl olursa, bu da sonu olmayan bir teselsüle yol açacaktır.<sup>8</sup>

Sadrüşşerîa, bu örnekte hâsıl bi'l masdar olarak nitelendirilen durumun, failin de kendi içerisinde bulunması sebebiyle dış dünyada bir gerçekliği olduğunu, fakat îkâ olarak değerlendirildiği durumun ise dış dünyada bir gerçekliğinin olmadığını, çünkü bir şeyin dış dünyada var olabilmesi için bir mekâna sahip olması gerektiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre insanın gerçekleştirdiği fiilin, kişinin kendisine meydana getirdiği durum hariçte mevcutken, bu durumun sebebi olan îkâ hariçte mevcut değildir. Bu yüzden îkâ birşey değildir, şey olmadığından dolayı da yaratmanın konusuna dâhil değildir.<sup>9</sup>

Sadrüşşerîa mümkün varlık statüsünde değerlendirdiği insan fiillerinin mahiyetine yönelik önemli bir analiz yaptıktan sonra mümkün fiillerin meydana gelebilmesi için birtakım şartların olması gerektiği fikrine ikinci mukaddimede, mümkün fiillerin oluşmasını sağlayan unsurlardan en az birinin ne var ne yok olmakla nitelendirilebilecek bir unsur olan hâl ögesinin olması gerektiği görüşünü de üçüncü ve dördüncü mukaddimede temellendirmiş ve böylece kuldân sâdır olan fiilleri, yalnızca “vâcibü'l-vücûd” olan yaratıcı tarafından meydana getirilebileceği anlayışına bir zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla O, fiili halk edenin yaratıcı, kesb edenin ise kul olması sebebiyle teklifle yükümlü olabilecek varlığın yalnızca kul olduğu anlayışını temellendirmeye çalışmıştır.

### 2.1.2 İkinci Mukaddime

Sadrüşşerîa, fiilin genel manalarını açıkladıktan sonra, bu mukaddimesinde mümkün varlığın mevcûdiyetinden bahsedebilmemize imkân sağlayacak şartlar bütününe neler olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu sayede, mümkün varlığın hangi şartları taşıması gerektiği ve yalnızca bu şartlar oluştuğunda mümkün'ün varlık olarak zorunlu mu, yoksa bu şartlara ek olarak dışarıdan bir var ediciyle mi olması gerektiği sorusuna ışık tutmuştur.

Sadrüşşerîa ilk ihtimalin yanlış olduğu görüşünü belirttikten sonra, mümkün varlığın varlık sahnesine çıkabilmesi için gerekli şartlar bütününe tek başına yeterli olamayacağını ve bunun bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla O mümkün varlığın söz

<sup>7</sup>Hatice Arpaguş, “Sadrüşşerîa'nın El-Mukaddimâtü'l Erbaa'sı Bağlamında İnsanın Fiilleri” 1/ (Eylül 2020), 3.

<sup>8</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/174-175.

<sup>9</sup>Abdullah Namli, “Sadrüşşerîa ve İbnü'l-Hümâm'a göre Cüz'î İrâdenin Yaratmanın Konusu Olup-Olmadığı Meselesi”, *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020), 20.

konusu şartların ancak bir vâcibü'l-vücûd'ta son bulmasıyla anlam kazanabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, var olan şartlar bütünü, mümkün'ün varlığını zorunlu kılacak bir müessir olamayacağı fikrini de çeşitli argümanlarla temellendirmeye çalışmıştır.

Sadrüşşerîa konusu temellendirmeye öncelikle her mümkünün, varlığı itibarıyla varlığı zorunlu olan bir vâcibü'l-vücûd olarak Allah'a dayandığını söylemiş, ardından da onun, varlığının kendisine dayandığı bir sebep olmadıkça imkânsız olduğunu ve bu yüzden varlığının zorunlu olamayacağını, çünkü varlığı itibarıyla bir vâcibü'l-vücûd'a dayanan mümkünün, varlığının zorunlu olduğuna ilişkin anlayışın doğru olamayacağını dile getirmiştir.<sup>10</sup>

Sadrüşşerîa, şartlar bütününe meydana gelmesi durumunda, mümkünün de varlığa çıkmasının zorunlu olamayacağı fikrini şu şekilde temellendirmiştir: *‘Mümkün varlığın, var olması için gerekli olan şartlar bütününe sahip olması durumunda, varlığı da zorunlu olmuş olsaydı bu da tercih edici olmaksızın rüçhan anlamına gelirdi ki bu da muhâldir.’*<sup>11</sup> Ona göre bu şekilde düşündüğümüzde mümkün varlığın vücuda gelmesi için gerekli olan şartlar bütünü yeterli olmakla birlikte herhangi bir tercihe ihtiyaç duyulmamaktadır. Dolayısıyla biz burada mümkün'ün varlığına ilişkin bir konuda konuştuğumuzda doğal olarak bunun varlığını, yokluğuna tercih edecek bir müreccih'in olması gerektiğini de düşünürüz ki, tercih ve şartlar bir bütünlük kazanıp mümkün'ün varlığına bir dayanak oluşturabilsin. Aksi hâlde tek başına şartlar kümesinin var olması, bir mümkün'ün var olması için yeterli bir sebep olamayacaktır. Çünkü söz konusu şartlar bütünü, netice olarak bir müreccih olan yaratıcının varlığına dayanmaktadır. Zira bu da onun irâde ve kudretiyle gerçekleşmektedir.

Hâsılı bir şeyin meydana gelebilmesi için gerekli olan unsurlar mevcutsa onun varlığı zorunlu olacağı için aksi imkânsız olur. Fakat Sadrüşşerîa'ya göre şartlar zorunlu olarak bir mümkünün var olmasını tam anlamıyla sağlayamaz. Eğer sağlasaydı, şartlar bütünü var olduğunda o şeyin daima hariçte bir mevcudiyetinin olması bir zorunluluk olacağı için bu şeyin yokluğu düşünülemezdi. Fakat mümkün, varlığa ve yokluğa eşit seviyede olduğuna için kendi varlığını, kendisi dışında bir başka unsurdan almaktadır. Bu unsorda vâcibü'l-vücûd'tur.<sup>12</sup> Çünkü şartlar, mümkünün varlığı için bir sebep olabilir, fakat yaratıcının irâde ve kudreti olmaksızın bir anlam ifade etmez.

Sadrüşşerîa bu durumu Ehl-i Sünnet ve hukemâ'nın üzerinde ittifak ettiği bir husus olarak değerlendirmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet bununla, zatı itibarıyla zorunluluğu gerektirmeyen bir durumu kastetmiştir. Dolayısıyla onlar Allah'ın irâde ve kudretiyle bir şeyin icadını takdir etmesi sebebiyle o şeyin varlığının zorunlu olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre bir şeyin varlığı, ancak Allah'ın yoktan yaratmayı takdir etmesiyle meydana gelebilir. Bu da onun icadını takdir etmediği bir şeyin varlığının da imkânsız olduğunu göstermektedir. Yani mümkün, yokluk hâlinde Allah tarafından meydana getirilir ve yoktan yaratılan mümkünler varlık itibarıyla zorunlu olamaz. Eğer zorunlu olsaydı sonradan meydana gelmez ve varlığını her hâlükârda bir müreccih olmaksızın kendisinden alırdı. Dolayısıyla mevcut mümkünler, var olmaları hasebiyle *‘fâil-i muhtâr’* olan Allah'a muhtaçtır ve varlığını da ondan almaktadırlar. Bu yüzden mümkünlerin zorunlu olduğunu düşünmek doğru değildir. Buradan kasıt *‘sebk-i zamânî’* ise bu da bâtıldır. Çünkü sebk-i zamânî, bir şeyin yokluk durumundayken varlığının zorunlu olmasını ifade eder. Hâlbuki yok olan bir durum, bir şeyin var olabilmesi için gerekli olan unsurların içerisine dâhil edildiğinde,

<sup>10</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/175-176.

<sup>11</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/176.

<sup>12</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/177.



mümkünün hiçbir şekilde varlığa gelemeyeceği apaçık olduğundan muhâldir. Eğer onun “sebk-i ihtiyâcî” olduğu kastedilirse bu da aynı sebk-i zamânî hükmündeki durumun aynısıdır ve o da doğru değildir. Sebk-i ihtiyâcî ise bütünün parçaya, ma’lûl’ün de illete ihtiyaç duyması gibi sonradan olan bir şeyin, varlık itibarıyla önce olan bir şeye muhtaç olmasıdır.<sup>13</sup> Nitekim bu anlayış, varlığı itibarıyla birbirine muhtaç olan unsurlardan meydana geldiği için bu da söz konusu şartlar oluştuğunda bir şeyin varlığı zorunlu hâle getirir ve herhangi bir müreccih olmaksızın tercih anlamına gelir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında söz konusu iddia yine doğru değildir.<sup>14</sup> Çünkü ortada idrake konu olan mümkün bir varlık varsa, bu bir tercihin olduğunu gösterir. Tercih de, bir müreccih’i gerektirir. Fakat burada “illet-ma’lûl” ilişkisiyle açıklandığında tercih durumu ortadan kalktığı için “fâil-i muhtâr” yaratıcı anlayışına ters bir durum ortaya çıkmaktadır.

Sadrüşşerîa bununla bağlantılı olarak her mümkünün var olmasını gerektiren şartlar bütününü söyledikten sonra bu şartlar bütününün, “tam veya nâkıs” olması bakımından mümkün’ün varlığına ilişkin delaletinin imkânını temellendirmiştir. Ona göre mümkün, nâkıs illetle beraber var olması durumunda o şeyin varlığı zorunlu olamaz. Hatta onun tam illetle bulunması durumunda bile zarûrî olarak ma’lûlünde olmasını gerektirmez. Yalnızca var olması için illete ihtiyacı olduğunu gösterir. Nitekim mümkünün vücudunun kendisine bağlı olduğu vücûb, mümkünün var olması için gerekli olan şartlar bütününe dâhil olursa bu durum tam bir illetin eseri olmuş olur. Dolayısıyla vücûb, illetin bir sonucu olmuş olur. Eğer biz, tam bir illetin eseri olan vücûb’u, mümkün varlığın meydana gelmesi için gerekli olan şartlar bütününün içerisine dahil edersek bu durumda vücûb, mümkün varlığın kendisini öncelemesi anlamına geleceğinden bu da çelişkili bir sonuca yol açacaktır.<sup>15</sup>

Sadrüşşerîabu mukaddimesinde mümkün varlıkların meydana gelebilmesi için gerekli olan şartlar bütününün meydana gelmesi hâlinde, o varlıkların meydana gelmesinin zorunlu olduğunu söylerken aynı zamanda bu zorunluluğun mümkün varlığın kendi özünden kaynaklanmayıp, dış unsurlardan kaynaklandığını ve bu dış unsurların da tamamının yaratıcıya dayandırılması gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda da söz konusu mukaddimede serdettiği düşünceleriyle hem mümkün varlıkların kıdemine yol açan anlayışın önünü kesmiş hem de Hanefî-Mâturîdî geleneğin temel nosyonlarıyla örtüşecek bir fail-i muhtâr olarak nitelendirilen yaratıcı fikrini sağlam bir temele oturtabilmiştir.

### 2.1.3 Üçüncü Mukaddime

Sadrüşşerîa, ikinci mukaddimede her mümkün varlığın var olabilmesi için gerekli olan şartlar bütününün içerisine dâhil edilen unsurların varlığı hâlinde varlığının da zorunlu olduğunu ve bu unsurların bir yaratıcıda son bulması gerektiği fikrini temellendirdikten sonra bu unsurlardan en az birinin hariçte ne mevcut ne de madûm olmayan, yalnızca diğer durumlarla beraber düşünüldüğünde itibar edilmeleri mümkün olan ve onlarla ilişkili ve izâfî etkenlerin de olması gerekliliği fikrini üçüncü mukaddimesinin konusu yapmıştır. Sadrüşşerîa’nın bu mukaddimeye ilişkin görüşlerini temellendirebilmek amacıyla merkeze aldığı ve ne mevcut ne de madûm olmakla nitelendirilebilecek unsur “hâl”<sup>16</sup>dir.

<sup>13</sup>Taftazânî, *et-Telvîh*, 1/177.

<sup>14</sup>Taftazânî, *et-Telvîh*, 1/178.

<sup>15</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/178; Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa’ya Giriş”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 28.

<sup>16</sup> Daha fazla bilgi için bkz.Orhan Şener Koloğlu, “Ebû Hâşim el-Cübbâî’nin Ahvâl Teorisi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 1-20; Osman Demir, “Cüveynî’de Ahvâl Teorisi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 20 (2008), 1-20.



Sadrüşşerîa, mümkün varlığın meydana gelebilmesi için gerekli unsurlardan en az birinin ne mevcûd ne de madûm olmakla nitelendirilebilecek bir hâl ögesinin varlığını, yine Zeyd üzerinden pratik bir örnekle vermeye çalışmıştır. Bu metafordan hareketle sonradan var olan Zeyd'in meydana gelebilmesi için gerekli olan şartlar bütününün tamamının kadîm olamayacağını, çünkü onun muayyen bir vakitte meydana geldiğini dile getirmiştir. Çünkü ona göre muayyen vaktin bizâtihî hâdis olması, Zeyd'in de hâdis olmasını gerektireceği için onun kadîm olması düşünülemez. Dolayısıyla bu durumda onun, varlığının kendisine dayandırıldığı şartların tamamının kadim olması imkânsızdır. Eğer muayyen bir vaktin, onun var olması için gerekli olan unsurların içerisine dâhil olmadığı söylenirse, bu durumda da herhangi bir müreccih olmaksızın tercih durumu vuku bulmuş olmuş olur ki, bu da muhâl bir anlayıştır. Çünkü bu durumda Zeyd'in varlığını, yokluğuna tercih edecek bir mekanizma yoktur. Dolayısıyla bu da icat eden olmaksızın bir var oluştan bahsetmek anlamına gelecektir. Nitekim Zeyd belirli bir vakitte meydana gelmiştir, bu yüzden söz konusu vakit olmaksızın Zeyd'in varlığı düşünülemez. Bu da hâdis bir varlık olarak bilinen şeylerin belirli bir vakitte meydana gelmediğine dair tasavvurun mümkün olamayacağını göstermektedir.<sup>17</sup>

Sadrüşşerîa, üçüncü mukaddimenin temel önermesi olan mümkünün dayandığı şartlar bütünü içerisinde mevcûd ve madûm olmayan bazı unsurların bulunması gerektiği görüşünü, diğer ihtimalleri teker teker eleyerek temellendirmeye çalışmıştır.<sup>18</sup>Bunu da yine diğer mukaddimelerde olduğu bir Zeyd üzerinden pratik bir örnekle açıklamıştır:

“Zeyd'in var olabilmek için kendisine ihtiyaç duyduğu mevcutların tamamı var olduğunda, herhangi bir unsur yok olmaksızın Zeyd'in varlığı da zorunlu olacaktır. Eğer Zeyd'in varlığı Amr'ın yokluğuna dayanırsa ki (buradaki yokluk, onun var olduktan sonraki yokluğudur) zaten varlıktan önceki yokluk kadîm bir yokluktur. Dolayısıyla Zeyd'invar olabilmesi için gerekli olan şartlar bütününün içerisine, Amr'ın var olmadan önceki kadim yokluğu dâhil edilirse, bu durum hâdis olan Zeyd'in kıdemini gerektirir. Varlığından sonra olan Amr'ın yokluğu ki Amr'ın var olabilmesi için gerekli parçaların ortadan kalkmasıyla yahut ondan geriye kalan parçaların var olmasıyla bu durum mümkün olur. Hâlbuki bu parça salt mevcut olan parçadır. Zira yokluk, bir şeyin ve ondan kalan parçaların varlığının veya diğerlerinin illetinden herhangi bir parçasının olmaması durumunda vuku bulan durumdur. Dolayısıyla bu durumda Zeyd'in varlığının, Amr'ın yokluğuna dayandırılması mümkün değildir.”<sup>19</sup> Çünkü biz ilk başta Zeyd'in varlığa gelebilmesi için gerekli olan şartları belirlemiştik. Fakat şimdi burada Zeyd'in varlığı hakkında konuşabilmemiz için gerekli olan şartlar bütününün içerisine bir de herhangi bir şekilde var olmayan Amr'ın yokluğunu dâhil ettik ki, bu durumda Zeyd'in varlığından bahsetme imkânımız ortadan kalkmış oldu. Çünkü yoklukla muttasıf olan bir durum, hiçbir zaman şartlar bütününün tam olmasını sağlayamayacağından Zeyd'in varlığa gelmesi de imkânsız olacaktır.

#### 2.1.4 Dördüncü Mukaddime

Sadrüşşerîa, bir mümkünün var olabilmesi için gerekli şartların yalnızca mevcut ve madûm veya bu ikisinin birleşimiyle olamayacağını belirterek bu fikri muhal olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu mukaddimede duyusal algıya konu olan mümkün varlığın, varlığına ilişkin bir müreccih'in olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda da fiilin meydana gelebilmesini, varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccih'e dayandırmak

<sup>17</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/178.

<sup>18</sup>Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş”, 31.

<sup>19</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/179.

suretiyle tercihin neye yönelik olduğunu, “ihtiyar-tercih” ilişkisi, insan ile Allah’ın fiildeki tesiri ve tercih kavramlarıyla açıklamıştır. Dolayısıyla bununla ilişkili olan tüm durumları “kesb” ve “halk” kavramlarıyla sistemleştirmiştir.<sup>20</sup>

Sadrüşşeri’a’ya göre tercih ettirici sebep olmaksızın rüçhan ve tercih muhâldir. Fakat O, iki eşitten birini veyahut mercûh olanı tercih etmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ona göre şu şekilde üçlü bir kategorizasyon vardır:

- i) Tercih etmeme durumu
- ii) Yalnızca müreccih’in tercihi
- iii) İki eşit durumdan birinin veya mercûh’un tercihi

#### 2.1.4.1 Tercih Etmeme Durumu

Sadrüşşeri’a’ya göre bu durum muhâldir. Çünkü eğer, ortada bir tercih etme durumu söz konusu olmasaydı, duysal idrâke konu olacak şekilde bir mümkünün varlığından da bahsedilemezdi. Çünkü mümkün, var olduğu andan itibaren insanın idrâk sahasının içerisine girer ve bu alana giren bir durumun varlığı bedîhî olduğundan dolayı inkâr edilemez.

#### 2.1.4.2 Yalnızca Müreccih’in Tercihi

Sadrüşşeri’a’ya göre mümkün’ün, varlık sahasına çıktıktan sonra yokluğunun inkâr edilememesi aklen nasıl düşünülemez, ortada bir tercih olduğunda da, bir tercih edicinin olmaması düşünülemez. Çünkü bir tercihten bahsedebilmek, ancak onu tercih edenin varlığına dayanabilir ve onunla bir bütünlük kazanabilir. Çünkü mümkün, zâtı itibarıyla var olan bir durum değildir. Bilakis varlığını bir tercih edenden almaktadır. Zira müreccih’in tercihi, varlığı sabit olana ispata götürür veya her tercih etme durumu, sonu olmayan kendisinden önceki yapılmış diğer tercihlere götürür.

#### 2.1.4.3 İki Eşitten Birinin Veya Mercûh’un Tercihi

Sadrüşşeri’a’ya göre tercih, ya iki eşit durumun ya da mercûh’un tercih edilmesi durumunda mümkün olur. O söz konusu durumu açıklığa kavuşturabilmek amacıyla yırtıcı hayvandan kaçan bir insan örneğiyle temellendirmiştir. “Ona göre yırtıcı bir hayvandan kaçan kişinin önüne iki eşit yol çıkar ve kişi, bu iki eşit yoldan birini irâdesiyle seçer”<sup>21</sup> Dolayısıyla kişi, kendi irâdesiyle seçmiş olduğu bir tercihe bağlı olarak teklifle yükümlü olmuş olur, nitekim teklif de, kulu imtihan etmek için bir şeyi yapmasını istemektir<sup>22</sup>

Sadrüşşeri’a’ya göre aynı zamanda her mümkün yok hükmündedir, zira onun yokluğu, mümkün’ün zatına nispetle ona müsâvi ve yokluk illetine nispetle de nefsü’l emr’de varlığına râcihtir. Zira mercûh’u veyahut failin irâdesiyle iki eşit durumdan birini veyahut mercûh olanı diğerine tercih etmesi, kişinin onu icat etmesi anlamına gelmektedir. Öyleyse irâde, ta’lîl edilemez. Çünkü irâde, tercihin zâtî özelliğidir. Tıpkı zâtı gereği vâcip kılmanın (*icabbi’z-zât*) ta’lîl edilememesi “Niçin bunu değil de şunu zorunlu kıldı?” denilememesi gibi. Bu

<sup>20</sup>Şule Güldü, *Osmanlı Dönemi Fıkıh Usûlü Çalışmaları: Hüsn-Kubuh Zemininde Oluşan Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

<sup>21</sup>Sadrüşşeri’a, *et-Tavzîh*, 1/184.

<sup>22</sup>Bilal Taşkın, *Kelâmcılar ve Usûlcülere Göre Hüsn-Kubuh Meselesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

anlamda Sadrüşşerîa'ya göre irâdenin varlığı, mercûhun tercihini veyahut devam ettiği sürece iki eşitten birinin tercihini imkânsız kılar.<sup>23</sup>

Sadrüşşerîa kelâmcıların fail-i muhtâr anlayışına sahip çıkıp bu anlayışı temellendirmek suretiyle meşhur yırtıcı hayvandan kaçan bir kişi örneği vermiştir. Sadrüşşerîa Hukemâ'nın, Yaratıcının varlığı hakkındaki bilginizin, o olmadığında yok olacağına ilişkin önermeyi açıklayacak şekilde “herhangi bir müreccih olmaksızın tercihin bâtil olduğu görüşünü” müreccih'in olmamasını değil, birçok müreccih'in olmasının bâtil olduğu görüşünü çürütmek için kullanmıştır.<sup>24</sup> Yani Sadrüşşerîa'ya göre mümkün, illeti dışında, var ve yok olana eşit mesafede olan ve varlığını yokluğuna tercih edecek birisinin olmasıyla beraber varlık kazanan, veyahut yokluğunu tercih ederek onun hariçte bir vücuda gelmesinin imkânsız olduğu bir durumu temsil etmektedir.

Sadrüşşerîa iki eşit durumdan birinin veyahut mercûh olanın tercihinin mümkün olabilmesi için kulda bir irâde olması gerektiğini söyler ve bu anlayışını “Müreccih olmaksızın rûçhan bâtildir.” önermesiyle temellendirir. Sadrüşşerîa'ya göre fâilin, irâdesiyle iki eşit durumdan birini veyahut mercûh olanı diğerine tercih etmesi, onu icat etmesi demektir ve müreccih olmak, kişinin sahip olduğu irâdeyle ihtiyârî fiillerini gerçekleştirebilmesi demektir. Fakat Sadrüşşerîa'ya göre irâde sahibi olmak, bahsettiğimiz üzere mercûh olanın zorunluluğunu gerektirmeyeceği gibi, bu iki eşitin devam ettiği sürece zorunlu olmasını da gerektirmez.

Taftazânî'ye göre yırtıcı hayvandan kaçan insan örneği, fâilin iki eşitten birini ihtiyârîyle seçmesinin bâtil olduğunu kanıtlamayı değil, mûcid olmaksızın mümkünün varlığının bâtil olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Zira irâdenin, mümkünün varlığıyla bir alâkası olması itibarıyla teselsüle, mûcide veyahut mûcid olmaksızın bir varlığı gerektirdiği söylenirse de ona şu şekilde cevap verilir: “İrâde'nin irâdesi onun aynısıdır, dolayısıyla tercihin zâtî özelliğidir veyahut mevcutla alakası olmayan bir hâldir ve bu durumda mümkünün, varlık itibarıyla mucîdsiz olması gerekmemektedir.”<sup>25</sup>

Hâsılı Sadrüşşerîa'ya göre bir müreccih olmaksızın tercihten bahsetmek, bir mûcid olmaksızın icâd'ın varlığından bahsetmek anlamına geldiği için bu anlayış muhâl bir anlayıştır. Sadrüşşerîa, mümkünün varlığına dair hususta bir başkasına ihtiyaç duyması veya duymamasına ilişkin durumu, “mûcid olmaksızın mümkünün varlığı muhâldir” önermesinin ispat edilmesiyle mümkün olacağını söylemiştir. Ona göre bu durum iki şekilde gerçekleşebilir:

- i) Mümkün'ün var olması için bir başkasına ihtiyaç duyması, onun da bir başkasına ihtiyaç duyması, kesin olarak sonu olmayan bir teselsüle götüreceğinden muhâl bir durumdur. Çünkü mümkünün varlığı, onun zatından veya onun dışındaki bir durumdan kaynaklanan bir şey değildir ve o, yokluk durumundan sonra bir varlığa gelmiştir. Tek başına var olması mümkün olmayan bir durum, mûcid olmaksızın varlık sahasına çıkamaz. Sadrüşşerîa, bu önermenin apaçık olduğunu ispat ettikten sonra ikinci durumun ispatına geçmektedir.

<sup>23</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/184; Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkiliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş”, 36.

<sup>24</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/184; Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkiliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş”, 37.

<sup>25</sup>Taftazânî, *et-Telvih*, 1/184-185.

ii) İcat edenin olmaması durumunda mümkünün varlığının da gerekli olmayacağı durumudur. Dolayısıyla kelâmcılar, müreccih olmaksızın tercihin mümkün olabileceğine ilişkin anlayışı engellemek adına yukarıda geçen yırtıcı hayvan örneğini bir dayanak olarak göstermişlerdir.

Sadrüşşerîa, bir tercihin olması durumunda müreccih'in de olması gerektiğini söyledikten sonra bu tercihin, müreccih'in kendisinde (*nefsü'l emr'de*) zorunlu olması durumunuise bâtil olarak değerlendirmiştir. Çünkü O'na göre, bir şey nefsü'l emr'e mutabık olmasa da insanın ihtiyârî fiillerini gerçekleştirmesi için yeterlidir. Aynı şekilde fâilin, fiili yapmaya dair inancına gelince bu da bâtildir. Öyleyse kişi, tıpkı yırtıcı hayvandan kaçan insan örneğinde olduğu gibi eylemi yapacağına ilişkin bir inanç olmaksızın fiillerini tercih edebilir.<sup>26</sup> Sadrüşşerîa, kendinde olmasa bile, fâilin bilgi ve inancı itibarıyla herhangi bir müreccih'in var olması gerektiği iddiasını da, yine yırtıcıdan kaçan insan örneğindeki gibi kimi durumlarda, insanın bilgi ve inanç bakımından herhangi bir müreccih'in varlığından haberdar olmadığı hâlde bir tercihte bulunabilmesinden hareketle reddetmiştir.

Sadrüşşerîa bu anlayışın bir gereği olarak kulun ihtiyârının ihtiyârını aynı durum olarak değerlendirmiş ve kulun fiile ilişkin tercihinin olması durumunda herhangi bir teselsülün gerekmeceğini söylemiştir. Çünkü Sadrüşşerîa'ya göre irâde, tıpkı birinci mukaddimede bahsettiği gibi ne mevcut ne de madûm olmakla nitelenemeyecek bir durum olan “*ikâ*” gibidir ve irâde de tıpkı “*ikâ*” gibi hâl kategorisinde değerlendirildiği için, yaratmanın bir konusu değildir. Dolayısıyla fail, cebr anlayışının zıddı olarak sahip olduğu irâde sayesinde iki eşit durumdan birini veya mercûh olanı tercih edebilir. Bunun sonucunda da failin fiilleri, yaratmaya konu olmaz ve kişi, cüzî irâdesi sayesinde fiillerini gerçekleştirerek teklifle yükümlü olabilir. Çünkü Sadrüşşerîa'ya göre irâdenin yokluğu durumunda fiil, “ihtiyârî ve ıztırârî” olacak şekilde ikili ayrıma tâbî tutulamaz ve tekliften bahsedilemez.<sup>27</sup>

Sadrüşşerîa'ya göre insan, sahip olduğu irâde sayesinde, güç yetirilebildiği veya edemediği fiilleri ayırt edebiliyor ve aynı zamanda, herhangi bir zorunluluk olmaksızın iki eşitten birini veya mercûh olanı tercih edebiliyor.

Ona göre aynı zamanda insan, sahip olduğu irâde sayesinde güç yetirip terk edebildiği ve edemediği veya sebebe bağlı olarak veya olmayarak gerçekleştirdiği fiillerin varlığına da işaret etmektedir. Sadrüşşerîa, bununla birlikte bazı durumlarda, kişinin mesela göz açıp kapayıncaya kadar uzak bir mesafe katetmesinde olduğu gibi olağanüstü olaylara da şahit olur ya da tüm sebeplerin var olması hâlinde fiilin ortaya çıkmadığı durumlar da söz konusu olabilir. Örneğin peygamberimiz ve sahabeler döneminde müşriklerin veya inanmayanların peygamberimize zarar verememesi gibi durumlar buna örnektir, Hâlbuki burada fiilin meydana gelmesi için gerekli olan şartlar ve irâde mevcuttu, fakat burada fiil meydana gelmedi. Öyleyse kul, fiile dair gerekli olan unsurların tam olması hâlinde bile fiili

<sup>26</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/185; Taftazânî, *et-Telviḥ*, 1/185.

<sup>27</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, 1/185-186; Asım Cüneyd Köksal, “İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş”, 22. Fakat Taftazânî; Sadrüşşerîa'nın, kişinin fiile dair bilgi ve inancının olmaması durumunda fiilin de olmaması gerektiğine dair düşüncesine katılmamıştır. Ona göre, kişinin fiili yapmasını gerekli kılacak müreccih (tercih ettirici sebebi) bilmemesi, fiilin var olmayacağı hususunda bir delil değildir.

yaratmaya muktedir olamıyor ve bu fiil için sahip olduğu irâdeyle birlikte sadece “*kasd’a*” yönelebiliyor. Yani kul fiili *halk* edemiyor yalnızca kesbedebiliyor.

Buradan çıkan sonuç ise kul sahip olduğu irâde ve kudret nispetinde bir fiili gerçekleştirebilir. Fakat onun bu fiili gerçekleştirmesi *halk* olarak değil, *kesb* olarak değerlendirilmelidir. Eğer *halk* olarak değerlendirilirse, o fiilin bazen ortaya çıkma bazen de ortaya çıkmama ihtimali söz konusu olamaz. Dolayısıyla kulun fiile ilişkin tesiri, *vicdânî* olup, irâde, kudret, *kesb* ve sebeplerin içerisine ne mevcut ne de *madûm* olmakla nitelendirilemeyecek “*îkâ ve hâlet*” kavramlarının olmasıyla mümkün olmaktadır. Kul, yalnızca bu unsurlar olduğu takdirde bir fiilin meydana gelmesine ilişkin bir çabada bulunabilir. Allah ise kulun bu çabasına bağlı olarak fiili yaratır ve fiil de kul tarafından kesbedilir. Çünkü *halk* her daim fiili bir bütün olarak kuşatmayı gerektirir. Kul, bunlara vâkıf olmadığı için ve fiillerini belirli bir sebebe veya unsurlara bağlı olarak gerçekleştirdiği için fiili tam anlamıyla kuşatmaya vâkıf değildir. Buna bağlı olarak kulun fiile olan tesiri “*kasd*” ile gerçekleşir ve bu da bahsettiğimiz şekilde *halk*’ın değil, *kesbin* konusudur.

Sadrüşşerîa’ya göre fiilin Allah’a bakan yönü *halk*, insana bakan yönü olarak ise *kesb*’tir. Dolayısıyla fiil dediğimiz olgu, yalnızca bu ikisi bir bütünlük arz ettiğinde anlam kazanmaktadır. Sadrüşşerîa irâde ve buna bağlı olarak kulun *kasdını*, kulların zorunlu olarak fiillerini meydana getirdiğini iddia eden *cebr görüşüne* zıt olarak söylemiş ve kul için bir teklif müessesinin varlığına bir kapı açmaya çalışmıştır. Bunu da kulun fiillerini meydana getirebilmesi için gerekli unsurlardan *îkâ ve hâlet* gibi unsurların hâl olduğu düşüncesiyle temellendirerek ne kulun tam anlamıyla fiillerinin yaratıcısı olduğunu ne de tam anlamıyla bir *cebr* altında olduğunu ifade etmiştir.

Aslında Sadrüşşerîa’nın konuya ilişkin analizlerine ve eserlerine genel olarak bakıldığında bu mukaddimenin onun diğer mukaddimelerinde serdettiği görüşleri kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğu gözükmemektedir.<sup>28</sup>

## 2. SONUÇ

Sadrüşşerîa, “*et-Tenkîh*” adlı fıkıh usûlü eseri üzerine yazdığı “*et-Tavzîh*” şerhinde dört mukaddime bölümünde insanın fiilleri, teklif, cüzî irâde ve *husûn-kubuh* meselelerini ele almıştır.

İlk mukaddimesinde fiilin *masdar* ve *hasıl bi'l-masdar* anlamlarını açıklamış ve *masdarın* dış dünyada gerçekliği olmadığını, *hasıl bi'l-masdarın* ise insan iradesine konu olabileceğini belirtmiştir.

İkinci mukaddimesinde mümkün varlığın meydana gelmesi için gerekli olan şartlar kümesinin bulunması gerektiğini ve bu şartların *vâcibü'l-vücud* olan yaratıcıya dayandırılması gerektiğini savunmuştur.

Üçüncü mukaddimesinde ise şartlar bütününde mevcut ve *madum* dışında bir hâl unsurunun olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu unsurların içerisinde olması gereken hâl unsuru ise şartlar bütününe tamamlanması durumunda varlığını zorunlu kılmayacak bir hâl olmalıdır.

Son olarak dördüncü mukaddimesinde insanın fiillerinde sahip olduğu cüzî irade ve kudretle fiillerini gerçekleştirebilme imkânı olduğunu ve bu durumun insana sorumluluk yüklediğini vurgulamıştır. Fiillerin yaratılması açısından Allah'a, *kesb* edilmesi açısından insana bakan iki

---

<sup>28</sup>Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1/186-189. Molla Fenârî, buna ek olarak “*Ma’siyet*’in halkta değil, *kesb* te” olduğunu söylemiştir. Molla Fenârî, *Fusûlü'l- Bedâyi’ fî Usûlü’ş- Şerâi’*, ed. Muhammed Hasan İsmâîl (Beyrût- Lübnân: Dârü'l-Küttübî'l-İlmiyye, 2006), 171.



yönü olduğunu vurgulayarak fiillerin bu iki yönün bir araya gelmesiyle anlam kazandığını belirtmiştir.

Özetle Sadruşşerîa'nın Mukaddimât-ı Erbaa bölümünde serdettiği görüşler, Eş'arî mezhebinin görüşlerine karşı çıkararak Mâtürîdî anlayışıyla uyumlu bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı'da da bu konu üzerine birçok kişi hâşiye ve ta'lîk yazılmıştır. Örneğin Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Molla Samsûnîzâde, Kestelî ve Şeyhülislâm Mehmet Mekkî ve İsmâil Konevî Efendi gibi ulema bu konuda hâşiye ve ta'lîk yazanlardan yalnızca bir kaçıdır.

## KAYNAKÇA

- Asım Cüneyd Köksal. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi- Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 1-43.
- Bilal Taşkın. *Kelâmcılar ve Usûlcülere Göre Hüsün-Kubuh Meselesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün:Kubuh". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999 1998). <https://doi.org/10.15370/muifd.73666>
- Hasan Özer. "Molla Samsûnîzâde'nin Ta'lîka'ale'l-Mukaddimâtî'l-Erba'a Adlı Risâlesinin Tahkikî Neşri". *Tahkik İslâmî İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 169-240.
- Hatice Arpaguş. "Sadruşşerîa'nın El-Mukaddimâtü'l Erbaa'sı Bağlamında İnsanın Fiilleri" 1/ (Eylül 2020).
- İlyas Çelebi. *Hüsün ve Kubuh*. 19/59-63. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1999.
- Koloğlu, Orhan Şener. "Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin Ahvâl Teorisi Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 1-20.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Osmanlılarda Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 101-132.
- Molla Fenârî. *Fuşûlü'l- Bedâyi' fî Usûlü's- Şerâi'*. ed. Muhammed Hasan İsmâîl. 2 Cilt. Beyrût- Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2006.
- Muhammet Emin EFE. *İsmail Konevî Efendi'nin Hâşiye "Ale'l-Mukaddimâtî'l-Erba" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Mustafa Bilal Öztürk. "Muslihuddin Kestelî'nin Hâşiyetü's-Suğrâ 'Ale'l-Mukaddimâtü'l-Erba'a Adlı Eseri: Tahlil ve Tahkîk" 18/2 (2020), 666-724.
- Mustafa Bilal Öztürk. "Şeyhülislâm Mehmed Mekkî'nin Risâle fî şerhi Mukaddimâtî'l-Erbaa min Kitâbi't-Tavzîh Adlı Eseri: Neşir ve Tahlil". *Tahkik İslâmî İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/2 (Aralık 2018), 1-47.
- Mustafa Borsbuğa. "Hatibzâde Muhyiddin Efendi'nin Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâtî'l-Erba'a Adlı Hâşiyesinin Tahkik ve Tahlili". *Tahkik İslâmî İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 209-346.
- Namlı, Abdullah. "Sadruşşerîa ve İbnü'l-Hümâm'a göre Cüz'î İrâdenin Yaratmanın Konusu Olup-Olmadığı Meselesi". *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020), 1-25. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.705904>

- Oğuz Bozoğlu. *Kestelî ve Hâşiye ‘Âle-l Mukaddimâtî’l-Erbâ’ İsimli Eseri: Tahkîk ve Tahlîl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Osman Demir. “Cüveynî’de Ahvâl Teorisi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 20 (2008), 1-20.
- Sadrüşşerîa. *et-Tavzîh*. 2 Cilt. Beyrût- Lübnân: Dâr’ül Kütübi’l İlmiyye, ts.
- Süleyman Tuğral. *Sadrüşşerîa’da İyilik ve Kötülük Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Şule Güldü. *Osmanlı Dönemi Fıkıh Usûlü Çalışmaları: Hüsun-Kubuh Zemininde Oluşan Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Taftazânî. *et-Telvîh*. 2 Cilt. Beyrût- Lübnân: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Taftazânî,. *Şerhu’l Makâsıd*. 5 Cilt. Beyrût- Lübnân: İlmü’l-Kütüb, 1998.

### Ergenlerin Yalnızlık Düzeyleri ile Tanrı Algılarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi<sup>1</sup>

Dr. Mehmet Nesim ANUŞTEKİN

MEB, E-posta: [anustekinnesimm@hotmail.com](mailto:anustekinnesimm@hotmail.com) ORCID: 0000- 0001-9540-5315

Prof. Dr. Behlül TOKUR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, E-posta: [behlultokur@hotmail.com](mailto:behlultokur@hotmail.com) ORCID: 0000-0002-6509-3100

#### Öz

Bu çalışmada amaç, ergenlerin Tanrı algıları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırma nicel araştırma türlerinden tarama yöntemi ile yapılmıştır. Veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Tanrı Algısı Ölçeği (Güler, 2007b) ve Demir (1989) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan UCLA yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ergenlerin Tanrı algısı ile yalnızlık düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu ve demokratik ebeveyn tutumlarına sahip ergenlerin yalnızlık düzeylerinin düşük, Tanrı algılarının olumlu olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Ergenlik, Tanrı Algısı, Yalnızlık

### Examination of Adolescents' Loneliness Levels and Their Perception of God According to Some Variables

#### Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between adolescents' perceptions of God and their loneliness levels. In line with this purpose, the research was conducted with the survey method, one of the quantitative research types. Personal Information Form, Perception of God Scale (Güler, 2007b) and UCLA Loneliness Scale adapted into Turkish by Demir (1989) were used to collect data. As a result of the study, it was observed that there was a significant negative relationship between adolescents' perception of God and loneliness level and that adolescents with democratic parental attitudes had low loneliness levels and positive perceptions of God.

**Keywords:** Adolescence, Perception of God, Loneliness.

<sup>1</sup> Bu çalışma “Ortaöğretim öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile “Tanrı algıları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

## 1. GİRİŞ

Bir kişinin Tanrı'ya yönelik tüm atıfları, duyguları ve düşünceleri, inançları ve imgeleri bireyin Tanrı algısını oluşturur (Güler, 2007a; Erdoğan, 2014). Tanrı, belirli özellikleri aracılığıyla olaylar ve koşullar içinde kendisini göstermektedir. Tanrı algısı, insanların Tanrı'nın özelliklerini kavrama sürecidir (Alston, 1988). Çocukluk döneminden başlayan Tanrı algısı, bireyin çevresel koşulları, inançları ve kişilik yapısıyla birlikte şekillenir. Tanrı algısı oluşurken, dini temsillerin öğretilme tarzı bireyin Tanrı algısının gelişimine olumlu ya da olumsuz bir etki yapabilir. Birey, Tanrı'ya yönelik duygu ve düşünceleriyle kendi özgün tasavvurunu oluşturabilir (Güler, 2007b).

Yapıcı (1997:212-234), Tanrı'ya inancın oluşumunda dini duygu gelişiminin önemi vurgulayarak bireyin dini yönelimleri ve kutsal ile bağ kurma isteğinin, Tanrı inancının temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Bireyin Tanrı algısı, kişinin aldığı eğitim, içsel deneyimleri ve sosyo-kültürel çevresinin etkilerini yansıtmaktadır. İnsanın Tanrı ile kurduğu ilişkilerin tamamı, bir Tanrı tasavvuruna dayanmaktadır. Tanrı'nın algılanma ve anlaşılması, sadece Tanrı'nın belirleyiciliği ile değil, aynı zamanda insan zihninin algılama şekli tarafından da etkilenmektedir. Tanrı'ya dair tasavvur ve algılamalar, doğrudan Tanrı'nın kendisi değil, aksine insanın subjektif yorumlamasıdır (Ay,2005; Feuerbach, 2008: 106). Tanrı algısı, bireyin Tanrı'ya yönelik duygu ve düşüncelerinden meydana gelir. İnanan ya da inanmayan her bireyin zihninde, Tanrı'ya dair bir imge ya da şema bulunmaktadır. İnsanın Tanrı algısının oluşum sürecinde, çevre, inançlar, değerler ve bilgi aktarımının etkisi büyük rol oynar. Bu etkenler, bireyin olumlu ya da olumsuz Tanrı algısının gelişimini etkiler. Dinine mensup olan bir birey, kendi dini tasavvurunun etkisinde kalabileceği gibi, Tanrı'ya yönelik duygu ve düşünceleriyle öznel bir tasavvura da sahip olabilir (Aydın, 2010: 54). Her birey, kendi dininde Tanrı'ya atfedilen özelliklere bağlı olarak bir Tanrı algısı oluşturur (Certel,2014:118).İnsanlar genellikle farklı anlayışlara sahip olsalar da, genelde Allah söz konusu olduğunda, insanlar Allah'ı güçlü, kuvvetli ve evrene hükmeden bir varlık olarak düşünme eğilimindedir. Tüm dinlerde, Allah'a yönelik büyük kuvvet sahibi bir varlık tasavvuru bulunmaktadır. Buna ek olarak, her birey, Tanrı'ya atfettiği çeşitli niteliklere bağlı olarak farklı bir Tanrı tasavvuruna sahiptir (Peker, 2010: 97-98).

Çocukların Allah'ı algılayış biçimleri, 6-11 yaş arasında ruhanileşme sürecine doğru evrilir. Sekiz yaşından sonra antropomorfik algılamada azalma görülür. Çocuklar, Allah ile ilişkilendirdikleri tasavvurlarda insanlardan farklı, çok büyük ve yüce bir insan gibi düşünce geliştirirler. On iki yaşında, çocuklarda ruhanileşen Allah inancı belirgin hale gelir. Bu ruhanileşme süreci, çocuklarda inancın belirginleşmesiyle birlikte, Allah'ın her yerde, görünmez ve resmedilemez olduğu bir algı oluşturur. Çocuklar artık Allah'ı bir insan gibi "gerçek" olarak düşünürler, ancak insandan ayrı bir varlık olarak kavrarlar (Hökelekli, 1996: 269).

Ergenlik dönemine yaklaşan yıllarda, zihin ve düşünce kapasitesi büyük bir derinlik ve genişlik kazanmaktadır. Soyut düşünme yeteneğinin gelişmesiyle birlikte, ergenler dini ve metafizik konuları düşünmeye başlarlar (Hökelekli, 1996: 267-268). Ergenlik döneminde, soyut düşünme yeteneğinin artmasıyla birlikte, çocukluk döneminde Allah'ı insan modellerine benzer bir şekilde düşünme yerine, tek, benzersiz, değişmez, tüm evrenin yaratıcısı, her yerde hazır, canlı ve ölümsüz bir Allah düşüncesi daha baskın hale gelir (Hökelekli,1996; Peker,2010:171.Gençlerle sevgi temelli ilişkiler kurmak, gençlerin dini gelişimine büyük ölçüde etki edebilir. Bu tür ilişkiler, gençlerin Allah ile olan bağlarını sevgi odaklı bir şekilde geliştirmelerine katkı sağlar. Aşırı otoriter ebeveyn tutumu, çocuklarda otoriter bir Allah algısına neden olabileceği gibi, ilgisiz ebeveyn tutumları da çocuklarda önemsememe ve yalnızlık hissi yaratan bir Allah algısı oluşturabilir. Dini gelişim sürecinde

sevgi temalı unsurlar, ergenlerin Allah'a olan güvenini artırıcı bir rol oynar. Gençlerin özdeşim kurduğu modeller, onların Allah algılarını etkiler. Kendisiyle sevgi dolu ve bağışlayıcı bir ilişki kuran özdeşim figürü, bireyde Allah'a karşı sevgi dolu ve bağışlayıcı bir algı oluştururken, sert ve soğuk özdeşim figürleri gençlerde korkutucu ve cezalandırıcı bir Allah algısı geliştirebilir (Karaca,2016: 169-170). Kuşat'ın (2006:149-150) ifadesine göre, lise öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, 14-18 yaş aralığındaki gençlerin Allah tasavvuru incelendiğinde, gençlerin çoğunlukla Allah'ın yaratıcılığı, bağışlayıcılığı, yer ve gök sahibi olma gibi sıfatlara odaklandığı, ancak intikam alan, istediğini yapan, her şeyden sorumlu olan sıfatların ise yaygın olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, bu çalışma, benzer diğer araştırmalar gibi, genellikle kızların Allah'ın yakınlığı, koruyuculuğu ve sevgisine vurgu yaptığını, erkeklerin ise Allah'ın gücüne ve cezalandırıcılığına vurgu yaptığını göstermektedir.

Yalnızlık, bireyin mevcut sosyal ilişkileri ile arzu edilen ve beklenen sosyal ilişkileri arasındaki farka bağlı olarak ortaya çıkan istenmeyen bir durumu ifade eder (Peplau ve Perlman, 1982). Rogers (2003: 137), yalnızlığı bireyin kendisi dışındaki insanlarla ilişki kuramamasından kaynaklanan bir durum olarak tanımlamıştır. Her ne kadar yalnızlık duygusu genellikle yaşlıları ve yalnız kalmış bireyleri anımsatsa da, Tarhan (1998), insan yaşamının her evresinde, genç ya da yaşlı, herkesin karşılaşabileceği bir sorun olduğunu belirtir. Yalnızlık, her bireyde kısa süreli bir duygu olabilirken, bazı insanlarda bu duygunun sıkça yaşanarak zaman içinde kişiliğin bir parçası haline gelebileceğini ifade eden İmamoğlu'na (2008) göre, yalnızlık ve tek başına olma kavramları benzerlik gösterse de farklı anlamlar taşımaktadırlar. Geçtan (2004:106) tarafından ifade edildiği üzere, genellikle yalnızlık birey için rahatsız edici bir durumken, tek başına olmak istenebilen bir durumu ifade eder.

Ergenlik dönemindeki bireyin karşılaştığı temel sorunlar, Sayar ve Dinç'e (2008:123) göre, hissettiği duyguların öncelikle "yalnızlık duygusu" ve bu duyguyla birlikte gelen "yabancılaşma" olduğu noktasında toplanmaktadır. Bireyselleşme ve kişisel gelişme sürecinde, ergen, en temel ihtiyaçlarından biri olan yalnız zaman geçirme arzusunu gerçekleştirebilir. Bu, müzik dinleme, kitap okuma veya bireysel aktiviteleri yalnız başına gerçekleştirme şeklinde ortaya çıkabilir. Ancak, bu durum normal olsa da, eğer yalnız geçirilen zamanlar anne-baba ile iletişimi azaltıyor ve arkadaş ilişkilerinde sorunlara neden oluyorsa, bu durumun normal olmadığı düşünülmelidir. Bu hassas dönemde, yalnız geçirilen zamanların normal karşılanmasıyla birlikte, ergenlerdeki yalnızlık sürelerinin miktarı da önemlidir. Eğer aşırı derecede yalnızlık tercih ediliyorsa, bu durumun bazı problemlerin işareti olabileceği düşünülmelidir. Abalı'ya (2006: 53-54) göre, aşırı yalnızlık, aile içi iletişim sorunlarına, ergenin yaşadığı problemlere, anlaşılamadığına ve mutsuz olduğuna dair belirtiler olabilir.

Ergenlik dönemi, sadece bireysel ve sosyal gelişim açısından değil, aynı zamanda dini gelişim açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu dönemde ortaya çıkan çok yönlü gelişim ve değişim, ergenin kendi benliği ile toplumunun, değerleri ile inançları arasında uyum ve çatışma durumlarına neden olabilir. Bu gelişim ve değişim süreci, ergenin yalnızlık düzeyi ve Tanrı algısı üzerinde de etkili olmaktadır. Ergenin Tanrı algısı ve yalnızlık düzeyini etkileyen faktörler arasında aile, sosyal çevre ve kişilik özellikleri gibi bireysel ve toplumsal etmenler bulunmaktadır. Bu hızlı gelişim ve değişim döneminde, yalnızlık düzeyi ve Tanrı algısı da değişebilir.

## 2. YÖNTEM

Bu araştırmanın temel hedefi, ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin Tanrı algıları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki potansiyel ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, bu çalışma ergenlerin



Tanrı algılarının ve yalnızlık düzeylerinin cinsiyet, gelir düzeyi ve ebeveyn tutumları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etme amacı taşımaktadır.

### **Araştırma Deseni**

Ergenlerin Tanrı algıları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yürütülen bu çalışmada, ilişkisel tarama yöntemini kullanmıştır. Her bilim dalında, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ya da analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen “ilişkisel araştırmalar”, Büyüköztürk ve diğerleri (2008) tarafından belirtildiği üzere, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin betimlenmesini ve bu ilişkilerin detaylı bir şekilde analiz edilmesini amaçlar (Karakaya, 2009: 68).

### **Evren ve Örneklem/Çalışma Grubu**

Araştırma evreni, Mardin iline bağlı Kızıltepe ilçe merkezinde yer alan, MEB bünyesindeki ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 72752 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem ise Mardin iline bağlı Kızıltepe ilçe merkezinde buluna ortaöğretim kurumlarının 9-12.sınıf aralığında öğrenimini sürdüren öğrencilerden tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 748 öğrenciden oluşmaktadır.

### **Araştırma süreci**

Araştırma verilerini toplamak için kullanılan anket formları, uygun ders saatleri belirlenerek uygulanmıştır. Anketlere katılım, araştırmaya gönüllü olan öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Anketlerin uygulanması öncesinde, sınıf ortamında araştırmanın amaçları ve anketlerin doldurulma süreci hakkında öğrencilere gerekli bilgiler verilmiştir. Toplamda 1000 adet formun dağıtıldığı araştırmada, bazı formların geri dönmediği, bazılarının da kısmen ya da tamamen işaretlenmediği tespit edilmiştir. Hatalı doldurulan 252 adet form değerlendirmeye alınmamış, geriye kalan 748 adet form değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

### **Veri Toplama Araçları**

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla “Kişisel Bilgi Formu”, Güler’in (2007b) geliştirdiği “Tanrı Algısı Ölçeği” ve Demir’in (1989) Türkçe’ye uyarladığı “UCLA Yalnızlık Ölçeği” uygulanmıştır.

### **Tanrı Algısı Ölçeği**

Tanrı algısı ölçeği, katılımcıların Tanrı’yı sevgi yönelimli mi yoksa korku yönelimli mi algıladıklarını ortaya koymak amacıyla Güler (2007b ) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeği, Tanrı ile alakalı sevgi ve korku ifadesi yansıtan 22 madde oluşturmaktadır. Ölçek 5’li likert tipiyle hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan bireylerin yanıtları “Hiç Yansıtmıyor (1)”, “Kısmen Yansıtmıyor (2)”, “Biraz Yansıtmıyor (3)”, “Oldukça Yansıtmıyor (4)” ve “Tamamen Yansıtmıyor (5)” şeklinde derecelendirilip puanlanmaktadır (Güler, 2007b) . Ölçekten alınan puanların yüksekliği, bireyin Tanrı algısının olumlu olduğunu; düşük puanlar ise Tanrı algısının olumsuz olduğunu gösterir. Ölçeğin sevgi ifadelerini yansıtan maddeler (1,4,5,6,9,11,12,13,17,19,20 ve 22) düz puanlanmaktadır. Korku ifadelerini yansıtan maddeler ise (2,3,7,8,10,14,15,16,18 ve 21) ters çevrilip puanlanmaktadır (Güler, 2007b) .

### **Yalnızlık Ölçeği**

UCLA yalnızlık ölçeği 10 maddesi düz, 10 maddesi de ters kodlanmak üzere 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri ile bireyin sosyal ilişkileri ile ilgili duygu ve/ya düşünceler sunularak katılımcıların ifade edilen durumları hangi sıklıkta yaşadığını belirlemektedir. Ölçek, 4’lü likert tipiyle hazırlanmıştır. Ölçekte olumlu ifade içeren maddeler (1,4,5,6,9,10,15,16,19,20) “Hiç Yaşamam (4)”, “Nadiren Yaşarım (3)”, “Bazen Yaşarım (2)”, “Sık Sık Yaşarım (1)” şeklinde puanlandırılmaktadır. Olumsuzluk ifadesi belirten maddeler

de (2,3,7,8,11,12,13,14,17,18) “Hiç Yaşamam (1)”, “Nadiren Yaşarım (2)”, “Bazen Yaşarım (3)”, “Sık Sık Yaşarım (4)” şeklinde puanlandırılmaktadır. Ölçeğin puanlamasında alınabilen en yüksek 80 iken en düşük puan 20’dir. Alınan puanın yüksek oluşu yalnızlık düzeyinin de yüksek olduğunu belirtmektedir.

### Verilerin Analizi

Veri analizi, SPSS (22.0) istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin normallik dağılımı ve homojenliği analizi, analiz sürecinin başlangıcında kritik bir adımdır. Verilerin homojen olup olmadığını belirlemek için, “Levene Homojenlik Testi” uygulanmıştır. Ayrıca, verilerin normallik dağılımını gösterip göstermediğini değerlendirmek amacıyla “Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi” gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

Cinsiyetin Tanrı algısı ve yalnızlık düzeyi ile ilişkisini değerlendirmek amacıyla, t-testi uygulanmıştır. Bağımsız değişkenlerin, Tanrı algısı ve yalnızlık düzeyi ile ilişkisini incelemek için, bir değişkenin ikiden fazla grubunun ortalamalarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ANOVA kullanılmıştır. Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlendiğinde, bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için “Çoklu Karşılaştırma Testleri” gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Tukey ve LSD testleri bu amaçla kullanılmıştır. Varyans eşitliği sağlanmadığında Tanrı algısının yalnızlık düzeyi ile ilişkisini belirlemek için ise “Pearson Korelasyon Analizi” yapılmıştır.

### Araştırma Etiği

Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğine uygun tez çalışmasından oluşturulduğu için ayrıca etik kurulu izni alınmamıştır.

## 3. BULGULAR

**Tablo 1.** Cinsiyet – Tanrı Algısı ve Yalnızlık İlişkisi ile İlgili t Testi Sonuçları

|                  | Cinsiyet | N   | X      | S      | t      | p    |
|------------------|----------|-----|--------|--------|--------|------|
| Tanrı Algısı     | Kız      | 424 | 90,612 | 11,967 | 3,994  | ,000 |
|                  | Erkek    | 324 | 86,895 | 13,076 |        |      |
| Yalnızlık Düzeyi | Kız      | 424 | 56,804 | 8,647  | 735,28 | ,268 |
|                  | Erkek    | 324 | 56,142 | 7,258  |        |      |

Tanrı algısının ve yalnızlık düzeyinin cinsiyet açısından herhangi bir farklılığa sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla t testi uygulanmıştır. Tabloya bakıldığında Tanrı algısı ile cinsiyet arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir ( $t_{(748)}=3,994$ ,  $p<,05$ ). Bu bulgular, kızların Tanrı algılarının ( $X=90,612$ ) erkeklerin ( $X=86,895$ ) Tanrı algılarından daha olumlu olduğunu göstermektedir. Tabloya bakıldığında Yalnızlık düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir ( $t_{(740)}=735,28$ ,  $p>,05$ ). Bu bulgular, kızların yalnızlık düzeylerinin ( $X=56,804$ ) erkeklerin ( $X=56,142$ ) yalnızlık düzeylerine yakın olduğunu göstermektedir.

**Tablo 3.** Sosyo-ekonomik Düzey– Tanrı Algısı ve Yalnızlık İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

|   | Sosyo-Ekonomik Düzey | N   | X      | S      | F    | P    | Anlamlı Fark |
|---|----------------------|-----|--------|--------|------|------|--------------|
| A | Kötü                 | 55  | 89,072 | 15,627 | ,349 | ,845 | -            |
| B | Orta                 | 404 | 88,164 | 12,327 |      |      |              |

| Tanrı Algısı | C | İyi           | 288 | 89,059 | 13,116 |
|--------------|---|---------------|-----|--------|--------|
|              |   | <b>Toplam</b> | 747 | 89,000 | 12,588 |

Sosyo-ekonomik düzeyleri farklı olan ergenlerin Tanrı algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan varyans analizi sonucunda farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip ergenlerin, Tanrı algıları arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ( $F_{4-742} = ,349$ ,  $p > ,05$ ).

**Tablo 4. Sosyo-ekonomik Düzey– Yalnızlık Düzeyi İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları**

|                  | Sosyo-Ekonomik Düzey | N   | X      | S     | F     | P    | Anlamlı Fark |
|------------------|----------------------|-----|--------|-------|-------|------|--------------|
| Yalnızlık Düzeyi | <b>A</b> Kötü        | 55  | 54,454 | 8,599 | 2,397 | ,049 | C>A          |
|                  | <b>B</b> Orta        | 404 | 56,129 | 8,423 |       |      |              |
|                  | <b>C</b> İyi         | 288 | 57,461 | 7,528 |       |      |              |
|                  | <b>Toplam</b>        | 747 | 56,515 | 8,072 |       |      |              |

Sosyo-ekonomik düzeyleri farklılık gösteren öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında farklılık olup olmadığını görmek amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre sosyo ekonomik düzeyleri farklı olan öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür ( $F_{4-741} = 2,397$ ,  $p < ,05$ ). Bu farklılığın hangi sosyo ekonomik düzeyler arasında olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan LSD testi sonucuna göre farklılığın kötü ( $X=54,454$ ) ile iyi ( $X=57,461$ ) düzeyleri arasından kaynaklandığı görülmüştür.

**Tablo 5. Anne Tutumu– Tanrı Algısı İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları**

|              | Anne Tututmu                  | N   | $\bar{X}$ | S     | F     | P    | Anlamlı Fark |
|--------------|-------------------------------|-----|-----------|-------|-------|------|--------------|
| Tanrı Algısı | <b>A</b> Baskıcı/Otoriter     | 96  | 84,89     | 13,93 | 5,213 | ,001 | B>A          |
|              | <b>B</b> Eşitlikçi/Demokratik | 496 | 90,12     | 12,16 |       |      |              |
|              | <b>C</b> Tutarsız             | 132 | 88,12     | 12,52 |       |      |              |
|              | <b>D</b> İlgisiz              | 23  | 86,95     | 12,61 |       |      |              |
|              | <b>Toplam</b>                 | 747 | 89,00     | 12,58 |       |      |              |

Anne tutumları farklılık gösteren öğrencilerin Tanrı algıları arasında farklılık olup olmadığını görmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda anne tutumları farklı olan öğrencilerin Tanrı algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ( $F_{(3-743)} = 5,213$ ,  $p < ,05$ ). Bu farklılığın hangi anne tutumları arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları, farklılığın baskıcı-otoriter ( $X=84,896$ ) ile eşitlikçi-demokratik ( $X=90,121$ ) tutumlarından kaynaklandığını göstermiştir.

**Tablo6. Baba Tutumu– Tanrı Algısı İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları**

|              | Baba Tutumu                   | N   | $\bar{X}$ | S     | F     | P    | Anlamlı Fark |
|--------------|-------------------------------|-----|-----------|-------|-------|------|--------------|
| Tanrı Algısı | <b>A</b> Baskıcı/Otoriter     | 97  | 86,15     | 12,43 | 3,170 | ,024 | B>A          |
|              | <b>B</b> Eşitlikçi/Demokratik | 499 | 89,89     | 12,59 |       |      |              |

|   |          |     |       |       |
|---|----------|-----|-------|-------|
| C | Tutarsız | 122 | 88,32 | 12,35 |
| D | İlgisiz  | 29  | 86,03 | 12,60 |
|   | Toplam   | 747 | 89,00 | 12,58 |

Baba tutumları farklılık gösteren öğrencilerin Tanrı algıları arasında farklılık olup olmadığını görmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda baba tutumları farklı olan öğrencilerin Tanrı algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ( $F_{(3-743)} = 3,170$ ,  $p < ,05$ ). Bu farklılığın hangi anne tutumları arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları, farklılığın baskıcı-otoriter ( $X=86,155$ ) ile eşitlikçi-demokratik ( $X= 89,891$ ) tutumlarından kaynaklandığını göstermiştir.

**Tablo 7. Anne Tutumu– Yalnızlık Düzeyi İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları**

|                  | Anne Tutumu            | N   | $\bar{X}$ | S    | F     | P    | Anlamlı Fark |
|------------------|------------------------|-----|-----------|------|-------|------|--------------|
| Yalnızlık Düzeyi | A Baskıcı/Otoriter     | 95  | 55,34     | 7,87 | 4,820 | ,002 | B>D          |
|                  | B Eşitlikçi/Demokratik | 493 | 57,28     | 8,17 |       |      |              |
|                  | C Tutarsız             | 131 | 55,02     | 7,66 |       |      |              |
|                  | D İlgisiz              | 23  | 53,43     | 6,79 |       |      |              |
|                  | Toplam                 | 742 | 56,51     | 8,07 |       |      |              |

Anne tutumları farklılık gösteren öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında farklılık olup olmadığını görmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda anne tutumları farklı olan öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ( $F_{(3-738)} = 4,820$ ,  $p < ,05$ ). Bu farklılığın hangi anne tutumları arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları, farklılığın eşitlikçi-demokratik ( $X= 57,280$ ) ile ilgisiz ( $X= 53,43$ ), tutumları arasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

**Tablo 8. Baba Tutumu– Yalnızlık Düzeyi İlişkisi İle İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları**

|                  | Baba Tutumu             | N   | $\bar{X}$ | S    | F    | P    | Anlamlı Fark |
|------------------|-------------------------|-----|-----------|------|------|------|--------------|
| Yalnızlık Düzeyi | A Baskıcı/Otoriter      | 95  | 55,28     | 8,11 | 4,69 | ,004 | B>D          |
|                  | B Eşitlikçi/Demokrati k | 498 | 57,20     | 8,27 |      |      |              |
|                  | C Tutarsız              | 120 | 55,33     | 7,16 |      |      |              |
|                  | D İlgisiz               | 29  | 53,65     | 6,53 |      |      |              |
|                  | Toplam                  | 742 | 56,51     | 8,07 |      |      |              |

Baba tutumları farklılık gösteren öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında farklılık olup olmadığını görmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Analiz sonucunda baba tutumları farklı olan öğrencilerin Tanrı algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ( $F_{(3-742)} = 4,68$ ,  $p < ,05$ ). Bu farklılığın hangi baba tutumları arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları, farklılığın ilgisiz ( $X=53,655$ ) ile eşitlikçi-demokratik ( $X=57,200$ ) tutumlarından kaynaklandığını göstermiştir.

**Tablo 9. Tanrı Algısı ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları**

|                  |                | Tanrı Algısı |
|------------------|----------------|--------------|
| Yalnızlık Düzeyi | Korelasyon (r) | -,255**      |
|                  | p (2-tailed)   | ,000         |
|                  | N              | 741          |

Ortaöğretim öğrencilerinin tanrı algıları ile yalnızlık düzeyleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Bu işlem sonucunda Tanrı algısı ve yalnızlık düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ( $r = -,255$ ,  $p < ,01$ ).

#### 4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin cinsiyetleri ile Tanrı algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, kız öğrencilerin Tanrı algısı, erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu yönde bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar, bu araştırma sonuçlarıyla uyumlu birçok başka çalışma olduğunu göstermektedir. Doğan'ın (2016) yaptığı araştırmaya göre, kızlar Tanrı'yı erkeklerden daha olumlu bir şekilde algılamaktadır. Kızların Tanrı algısı üzerine yapılan benzer çalışmalarda, daha olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Dınvar, 2011; Kula, 2012; Arıcı ve Tokur, 2017). Mehmedoğlu'nun (2011:208) araştırması genel olarak kadınların, erkeklere kıyasla daha olumlu Tanrı tasavvurlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Akyüz (2010), yaptığı araştırmada ergen öğrenciler arasında kızların ve erkeklerin Tanrı tasavvurlarının farklılık gösterdiğini ve kızların daha pozitif bir algıya sahip olduğunu bulmuştur. Kızların Tanrı algısı ile ilgili başka çalışmalarda da, daha olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Kuşat, 2006; Seyhan, 2014a; Seyhan, 2014b). Bu durumun nedeni olarak, kızların duygusal olarak daha hassas olmaları ve dini ilgilerinin daha yoğun olması gösterilebilir. Literatürde, sayıca az da olsa cinsiyet ile Tanrı algısı arasındaki anlamlı ilişkiyi reddeden çalışmalar da bulunmaktadır (Orak ve ark., 2015; Uysal ve ark., 2014). Özbaydar'ın (1970) araştırması, inançsal açıdan kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmektedir. Tamminen'in (1991) çalışmasına göre, 17-20 yaş aralığındaki öğrenciler arasında yapılan araştırmada, kızların Tanrı'ya daha sevgi odaklı bir bakış açısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Larsen ve Knapp (1964), Tanrı algısının cinsiyete bağlı olarak değişebileceğini ifade etmektedir. Araştırmaya katılan kadınlar, genellikle Tanrı'yı sevgi odaklı görürken, erkekler onu daha çok cezalandıran bir varlık olarak algılamışlardır. Kuşat'ın (2006:121) çalışmasına göre, kızlar genellikle erkeklere göre Tanrı'nın seven bir varlık olduğuna daha fazla inanmaktadır. Yaş ilerledikçe, bu farklılığın arttığı gözlemlenmiştir. Erkekler için Allah, güçlü ve mükemmel bir varlık olarak görülürken, kızlar için daha anlayışlı ve kendilerine odaklanmış bir sırdaş olarak idealize edilmektedir. Bu nedenle, güç ve iktidar odaklı erkeklerle sevgi ilişkisine önem veren kızlar, Allah'ı kendi ideal benliklerini yansıtan bir figür olarak algılamaktadır. Karaca'ya (2016:150) göre, kişiliğini ideal bir imaj aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışan erkeklerde Allah, ideal bir imaj olarak görülürken, kızlarda duygusal boşluğu dolduran kapsamlı bir varlık olarak algılanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, kızlar ve erkeklerin yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı, ancak kızların skorlarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi olarak örneklemin yaşadığı bölgenin geleneksel yapısının etkisiyle kızların, erkeklere göre daha çekingen hissetmeleri ve kendilerini rahat ifade edememeleri gösterilebilir. Alanyazında bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik gösteren çalışmalar mevcuttur (Jones ve diğ.,1981; Archibald ve diğ.,1995; Buluş,1997; Kozaklı, 2006; Köse,2006; Çivitçi ve diğ, 2009; Çeçen, 2008; Erözkan, 2009; Köse,2009; İzgar,2009;



Pancar,2009; Altundağ,2013; Galioğlu, 2014;Ünlü,2015).Kızların yalnızlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu gösteren çalışmaların (Karakuş, 2012; Kutlu,2005; Gürses ve diğ., 2011) yanında; erkeklerin daha yalnız olduğunu bulgulayan çalışmalar da vardır (Wilbert ve Rupert,1986; Demir,1990; Cramer ve Nevedley, 1998; Deniz, Hamarta ve Arı, 2005; Duyan vd, 2008; Haliloğlu,2008; San-Şentürk,2010; Amil ve Bozgeyikli,2015).

Sosyo-ekonomik düzey ile Tanrı algısı arasında istatistiksel bir ilişki saptanmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar, sosyo-ekonomik düzeyin Tanrı algısıyla ilişkisinde çeşitli sonuçlara ulaştığını göstermektedir. Genel olarak, mevcut araştırmanın sonuçlarını destekleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Farklı sonuçlar elde edilen çalışmalar da mevcuttur. Kula'nın (2012) araştırmasına göre, sosyo-ekonomik açıdan orta ve iyi düzeyde olan bireylerin Tanrı algıları daha olumludur. Bu durumun, maddi sıkıntının kaynağının Tanrı olarak gösterilmesiyle ilgili olumsuz yüklemelerle ilişkilendirilebileceği belirtilmiştir. Mehmedoğlu'nun (2011) araştırmasında, sosyo-ekonomik düzeyin Tanrı tasavvurları üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı görülmüştür. Doğan (2016) yaptığı çalışmada, ergenlerin sosyo-ekonomik düzeylerinin Tanrı algıları üzerinde farklılaşmaya neden olmadığını tespit etmiştir. Benzer bir sonucun elde edildiği başka bir çalışmada, ergenlerde sosyo-ekonomik durum ile Tanrı algısı arasında farklılaşma olmadığı belirlenmiştir (Uysal, Batan, Baş ve Zafer, 2014). Çalışmamızda, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin Tanrı algılarının olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Düşük sosyo-ekonomik düzeyde olanların Tanrı algılarının olumlu olmasının sebebi, genel olarak örneklemin Tanrı algılarının olumlu olmasıyla ilgili teselli veren ve duru değiştirebilecek merci olarak Allah'ı görmeleridir.

Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sosyo-ekonomik düzey ile yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, çok çeşitli sonuçlar ortaya koymaktadır. Köse (2006), Demirtaş (2007), Tel ve ark.(2006) ve Kılınç (2005), sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların daha fazla yalnızlık yaşadığını belirtmişlerdir. Yüksek sosyo-ekonomik düzey, genellikle düşük yalnızlıkla ilişkilidir. Cacioppo ve Hawkey'e (2007) göre, sosyo-ekonomik düzeyin altında, sosyal ilişki ağlarını kurma işlevi yatar. Kızılgeçit (2011), sosyo-ekonomik düzey ile yalnızlık arasındaki negatif ilişkiyi, gelir durumunun geniş sosyal ilişki ağları oluşturarak yalnızlıkla başa çıkma fırsatı sağlamasıyla bağlantılıdır. Erözkan (2004 ve 2009) ve Le Roux ve Connors (2001) gibi çalışmalar, sosyo-ekonomik düzeyin yalnızlıkla herhangi bir ilişkisi olmadığını göstermektedir. Ünlü (2015) çalışmasında, sosyo-ekonomik düzey ile yalnızlık arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Gelir düzeyi arttıkça, yalnızlıkta da bir artış olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin algıladıkları anne-baba yaklaşımları ile Tanrı algıları arasında bir ilişki belirlenmiştir. Anne-babalarını eşitlikçi/demokratik olarak gören gençler, Baskıcı/Otoriter, Tutarsız, İlgisiz tutumları algılayan gençlere kıyasla daha olumlu bir Tanrı algısına sahiptir. Öğrencilerin algıladıkları anne-baba yaklaşımları ile yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır. Anne-babalarını eşitlikçi/demokratik olarak gören gençler, diğer yaklaşımları algılayan gençlere göre daha düşük bir yalnızlık düzeyine sahiptir.

Ailelerde ebeveynlerin çocuklarına gösterdikleri davranışlar, çocukların dini algısını ve Tanrı tasavvurunu etkileyebilir. Bir topluluğun hayat tarzları, kültürü ve dini inançları, çocuğun yetiştirilme yaklaşımını belirlemede etkili olabilir (Yörükoğlu,1998:183). Din, toplum yapısı ve kültürü üzerinde etki bırakırken, aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarına yönelik tutumları üzerinde de etkili olabilir. Toplumun dini yaşam tarzı ile anne-baba tutumu arasında bir ilişki olduğundan bahsedilebilir. Yani, sevgi dolu anne-baba tutumlarının din ve dindarlıkla karşılıklı bir bağlantısı olduğu söylenebilir (Kımtır,2015). Din ve dindarlık, Tanrı algısını şekillendiren bir faktör olabilir. Sevgi odaklı ebeveyn tutumlarından beslenen eşitlikçi/demokratik yaklaşımların, olumlu/sevgi odaklı Tanrı algısı ile ilişkili olabileceği düşünülebilir. Akyüz'ün (2010) araştırmasına göre, anne ve babasını eşitlikçi olarak algılayan

katılımcılar, Tanrı'yı sevgi dolu ve teslimiyetle algırlar. Diğer benzer çalışmalarda, ebeveynlerini eşitlikçi/otoriter olarak algılayan kişiler, Tanrı'yı ilgisiz, tutarsız ve baskıcı ebeveynlerini algılayanlara göre daha olumlu algırlar (Doğan, 2016; Arıcı ve Tokur,2017). Mehmedoğlu'nun (2011) yaptığı çalışma, annesini eşitlikçi/demokratik olarak algılayanların, Tanrı'yı daha olumlu bir şekilde hayal ettiklerini bulmuştur. Baba tutumlarında ise durum farklıdır; babasını baskıcı/otoriter olarak algılayanlar, diğer baba tutumlarına sahip olanlara göre Tanrı'yı daha olumlu hayal ederler.

Araştırma, ebeveynlerini eşitlikçi/demokratik olarak algılayan öğrencilerin, diğer tutumları algılayan öğrencilere göre daha düşük bir yalnızlık düzeyine sahip olduklarını göstermiştir. Bu bulguları destekleyen başka çalışmalar da mevcuttur. Katı kurallara başvuran ebeveynler, çocuğun kendisini ifade etme fırsatını kısıtlayarak duyarlılık göstermede eksik kalabilirler. Baskıcı/otoriter ebeveynler, çocuklarının arkadaşlık ilişkilerine sınırlar koyarak sosyal gelişimlerini zayıflatabilir. Bu durum, çocukların sosyal beceriler kazanma konusunda zorluk yaşamasına ve güven geliştirmekte sıkıntı yaşamalarına neden olabilir (Çeçen, 2008). Sosyal ilişkileri zayıflayan ve çevresine güveni azalan çocukların yalnızlık eğilimlerinin artabileceği söylenebilir.

Ergenlerin Tanrı algıları ile yalnızlık düzeyleri arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Bu bağlamda, öğrencilerin Tanrı algılarının olumluluk seviyeleri yükseldikçe, yalnızlık düzeyleri azalmaktadır. Tanrı'nın olumsuz algılanması ise yalnızlık düzeyini artırmaktadır. Genel bir ifadeyle, olumlu Tanrı algısına sahip olan bireylerin daha az yalnızlık yaşadığı gözlemlenmiştir. Yapılan çalışma, sevgi, hoşgörü ve demokratik yöntemlerle verilen dini eğitimin, Tanrı algısı üzerinde olumlu bir etki bırakabildiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, sevgi, hoşgörü ve demokratik tutumların hakim olduğu ortamlarda yetişen bireylerin yalnızlık düzeylerinin düşük olduğu sonuçlarımızla desteklenmiştir. Bu bağlamda, bireyin sevgi ve hoşgörüyle çevrili bir ortamda büyümesi, aile ve yakın çevresinde demokratik fırsatlarla karşılaşması, olumlu duygular geliştirmesi gibi faktörlerin bu sonuçlara yol açtığı ifade edilebilir. Bu durumların, olumlu Tanrı algısıyla pozitif bir ilişkisi olduğu ve bireyin kendisini diğer insanlara ve Allah'a karşı daha rahat ifade etme fırsatı sunduğu düşünüldüğünde, yalnızlık üzerinde azaltıcı bir etki oluşturabileceği ifade edilebilir. Bütün bu bulgular ışığında, demokratik, hoşgörülü ve sevgiye dayalı bir aile ortamında büyüyen çocukların, kardeşleri ve ebeveynleri ile olan ilişkilerinde çatışmalardan uzak bir atmosfer oluşur. Bu çocuklar, problemlerini konuşarak, olumlu stratejiler geliştirerek çözebilme becerilerini geliştirebilirler, çünkü kendilerini rahatça ifade etme fırsatına sahiptirler. Sevgi ve hoşgörünün hakim olduğu, ebeveynin eşitlikçi ve fırsat sağlayıcı bir tutum sergilediği ailelerde yetişen çocukların, Tanrı'yı olumlu bir şekilde algılamalarını etkilemektedir. Korku ve cezanın ağırlıklı olduğu ailelerde büyüyen çocuklar, Tanrı'yı cezalandıran, öç alan ve azap veren şekilde olumsuz algırlar. Ancak, sevgi ve hoşgörüye dayalı öğretilere ve yaşantılara sahip ailelerde yetişen çocuklar, Tanrı'yı dost, seven, yardımsever, merhametli, koruyup kollayan özelliklerle olumlu bir şekilde algırlar. Bu durumun, bireyin ilerleyen yaşam dönemlerinde de Tanrı algısı ve yalnızlık düzeyi üzerinde olumlu etkiler bırakabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma ergen örneklem ve nicel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Farklı yaş grupları ve nitel ya da karma desenlerle yapılacak çalışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Din ve dindarlığın, olumlu baş etme stratejilerini geliştirici katkısı göz önünde bulundurulduğunda, yalnızlık ile ilişkili konularda Tanrı algısı veya dindarlıkla ilgili yapılan araştırmaların, literatüre ve ruh sağlığı çalışanlarına önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

### Kaynakça

- Abalı, O. (2006). *Ergenlik dönemi ve sorunları*. Epsilon.
- Alston, W. P. (1988). Theperception of god. *philosophicaltopics*,16 (2), 23-52.
- Altundağ, Y. (2013). *Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık*(Tez No. 357721) [Yüksek Lisans Tezi) Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Amil, O. ve Bozgeyikli, H. (2015). Investigating the relationship between social appearance anxiety and loneliness of turkish university youth. *Journal of Studies in SocialSciences*, 11(1). 68-96.
- Archibald, F. S.,Bartholomew, K. andMarx, R. (1995). Loneliness in early adolescence: a test of the cognitive discrepancy model of loneliness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 296-301.
- Arıcı, İ. & Tokur, B. (2017). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin tanrı algıları ve hoşgörü eğilim düzeyleri arasındaki ilişki. *İnternational Periodical fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(10),31-48.
- Ay, M., (2005). Tanrı tasavvurlarının politik tasarımlara yansımaları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLVI, Sayı II, 107-130.
- Aydın, A.R. (2010). Tanrı algısına Jungçu bir bakış. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 53-61.
- Buluş, M. (1997). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,3(4),82-90.
- Büyüköztürk, Ş.Çakmak.,Akgün,Ö.E.,Karadeniz,Ş. ve Demirel,F.(2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*.Pegem Akademi.
- Cacioppo, J.T.,Hawkey L. C. (2007). *Loneliness*. Chiago: University of Chicago
- Certel, H. (2014). *Din psikolojisi*. Berikan Yayınevi.
- Cramer, K. M. And Neyedley, K. A. (1998). Sex differences in loneliness: the role of masculinity and femininity. *Sex Roles*, 38(718), 645-653.
- Çeçen, A.R., (2008). Üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine ve ana baba tutum algılarına göre yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6, (3), 415-431.
- Çivitci, N.,Çivitci, A. ve Fiyakalı, N. C.,(2009). Loneliness and life satisfaction in adolescents with divorced and non-divorcedparents. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9 (2), 513-525.
- Demir, A. (1989) . UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7-23.
- Demir, A.(1990). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerini etkileyen bazı etmenler*(Tez No. 12493) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Demirtaş, A. S. (2007). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve yalnızlık düzeyleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişki*(Tez No. 207036) [ Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, M.,Hamarta, E., ve Ari, R. (2005). Aninvestigation of social skills and loneliness levels of university students with respect to their attachment styles in a sample of turkish students. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 33(1), 19-32.
- Dınvar, P.E. (2011). *Travma sonrası stres, dünyaya ilişkin varsayımlar ve Tanrı algısı arasındaki ilişki* (Tez No. 274146) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, M. (2016). *Ergenlerde Tanrı algısı ve karar verme stilleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Tez No. 459802) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Duyan, V.,Çamur-Duyan, G., Gökçearslan-Çifçi, E., Sevin, Ç., Erbay, E. ve İkizoğlu, M. (2008). Lisede okuyan öğrencilerin yalnızlık durumlarına etki eden değişkenlerin incelenmesi.*Eğitim ve Bilim*, 33(150), 28-41.
- Erdoğan, E. (2014). *Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi*(Tez No. 399716) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erözkan, A. (2004). Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ve yalnızlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 155-175.
- Erözkan, A. (2009). Ergenlerde yalnızlığın yordayıcıları. *İlköğretim Online Dergisi*, 8(3), 809-819.
- Feuerbach, L. (2008). *Hristiyanlığın özü*. (Çev. O. Özgül) Say Yayınları.
- Galioglu, C. (2014). *Beliren yetişkinlerin yalnızlık ve umutsuzluk düzeyleri ile aile işlevleri arasındaki ilişki* (Tez No. 388951) [ Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Geçtan, E. (2004). *İnsan olmak*. Metis Yayınları.
- Güler, Ö. (2007a). *Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkârlık duygusu* (Tez No. 191425) [ Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Güler, Ö. (2007b). Tanrı algısı Ölçeği (TA): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 123-133.
- Gürses, A., Merhametli, Z.R., Şahin, E., Güneş, K. ve Açıkyıldız, M.(2011). Psychology of loneliness of high school students. *Procedia Social and Behaviora lSciences*, 15, 2578–2581
- Haliloğlu, S. (2008). *Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri, bağlanma biçimleri ve işlevsel olmayan tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Malatya İli Örneği)*(Tez No. 235922) [ Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Hökelekli, H. (1996). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Izgar, H. (2009). Okul yöneticilerinde yalnızlık ve depresyon üzerine bir inceleme. *Educational Sciences: Theory ve Practice*, 9 (1), 231-258.

- İmamoğlu, S. (2008). *Genç yetişkinlikte kişilerarası ilişkilerin cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından incelenmesi*(Tez No. 219962) [ Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Jones, W.H.,Freeman, J.E. ve Goswick, R.A.(1981). The persistence of loneliness: Self and other determinants. *Journal of Personality*, 49 (1). 27-48.
- Karaca,F. (2016). *Dini gelişim psikolojisi*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Karakaya, İ. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Tanrıöğen, Abdurrahman (Ed.). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s.s:57-87). Anı Yayıncılık.
- Karakuş Ö. (2012). “Ergenlerde bağlanma stilleri ve yalnızlık arasındaki ilişki”. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Toplum ve Sosyal Hizmet C:23, S:2, Ekim.
- Kılınç, H. (2005). *Ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve kişiler arası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi*(Tez No. 204871) [ Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kımtır, N. (2015). İlgili anne-baba tutumları ve dindarlık: üniversite gençleri üzerinde ampirik bir araştırma. 29 (2), 109-140.
- Kızılgeçit, M. (2011). *Yalnızlık, umutsuzluk ve dindarlık ilişkisi*(Tez No. 339857) [ Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kozaklı, H. (2006). *Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin karşılaştırılması*(Tez No. 189130)[ Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Köse, E. (2006). *Liseli ergenlerde kişilik ve sosyal desteğin yalnızlığa olan etkisinin incelenmesi*.(Tez No. 191703) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Köse, E. (2009). *Yurtta kalan ve ailesiyle birlikte yaşayan lise öğrencilerinin yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi*(Tez No. 239339)[ Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kula, T. (2012). *Ergenlerde öfke duygusu, benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları açısından bir değerlendirme: Diyarbakır örnekleme*(Tez No. 317544) [ Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah tasavvuru. Ünver Günay ve Celalettin Çelik (Ed.). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (s. 113-145). Karahan Kitapevi.
- Kutlu, M. (2005). Yetiştirme yurdu yaşıntısı geçiren lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri. *Türk Psikolojik Danışma Dergisi*, 3, 24, 89-109.
- Larsen, L. andKnapp, R.H.(1964), Sex differences in symbolic conceptions of deity, *Journal of Projective Techniques and Personality*, 28, pp, 303-6.
- Le Roux, A. ,Connors, J. (2001). A cross-cultural study into loneliness amongst university students. *South African Journal of Psychology*,31, 46-52.
- Mehmedoğlu, A. U. (2011). *Tanrıyı tasavvur etmek*. Çamlıca Yayınları.
- Orak, O. S. V.d., (2015). Yaşlı hastalarda Tanrı algısı ölüm kaygısını etkiler mi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 38 Volume: 8 Issue: 38
- Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma*. Baha.



- Pancar, A. (2009). *Parçalanmış ve tam aileye sahip ergenlerin yalnızlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Tez No. 253467) [ Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Peker, H. (2010). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Peplau, L. A., Perlman, D. (1982). Aloneliness. (Ed. Daniel Perlman, Letitita Anne Peplau). *Loneliness: A Sourcebook Of Cuurent Theory, Research And Therapy*, (19-20), New York
- Rogers, C. (2003). *Etkileşim grupları*. (Çev. H. Erbil). Doruk Yayımcılık.
- San-Şentürk, S. (2010). *Liseli ergenlerin yalnızlık algısının sosyal beceri, benlik saygısı ve kişilik özellikleri bağlamında değerlendirilmesi* (Tez No. 254020) [ Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sayar, K., Dinç, M. (2008). *Psikolojiye giriş*. DEM.
- Seyhan, B. Y. (2014a). Üniversite öğrencileri örnekleminde dua tutumu ve Tanrı tasavvuru. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 14 (2), 175-204.
- Seyhan, B. Y. (2014b). Üniversite öğrencilerinde Tanrı tasavvuru ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 65-97.
- Tamminen, K. (1991). Religious development in childhood and youth: an empiricals tudy. Helsinki.
- Tarhan, N.(1988). Ergenlerin sosyometrik statüleri, cinsiyetleri, akademik başarıları, sınıf düzeyleri ve devam ettikleri okulların sosyo-ekonomik statüsü ve yalnızlık duyguları arasındaki ilişki. *VIII.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, Konya.
- Tel, H., Tel, H., Sabancıoğulları, S. (2006). Evde ve kurumda yaşayan 60 yaş ve üzeri bireylerin günlük yaşam aktivitelerini sürdürme ve yalnızlık yaşama durumu. *Türkiye Geriatri Dergisi*, 9(1), 34-40.
- Uysal, V., Batan, S. N., Baş, S., Zafer, H. (2014). Ergenlerin tanrı algılarıyla sosyal kaygı ve umut düzeyleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11 (42), 221-237.
- Ünlü, F. (2015). *Ebeveyni boşanmış bireylerde benlik saygısı, yalnızlık ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*(Tez No. 412423) [ Yüksek lisans tezi, İstanbul Haliç Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Wilbert, J. R. andRupert, P. A. (1986). Dysfuncinonal attitudes, loneliness, and depression in college studends. *Cognitive Therapy and Research*, 10(1), 71-77.
- Yapıcı, A. (1997). *İslam 'da tövbe ve dini yaşayıştaki rolü*. Beyan Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Gençlik çağı*. Özgür Yayın Dağıtım.